

ERDÉLY RÓMÁBAN
VERESS ENDRE VATIKÁNI KUTATÁSAI
Egy szabálytalan pályáív buktatói és tanulságai

Túlzás nélkül állítható, hogy Veress Endre 1901-ben megkezdett római kutatásai és iratkiadásai helyezték fel Erdélyt, pontosabban a 16–17. századi Erdélyi Fejedelemséget a magyar és nemzetközi tudományosság palettájára. Pedig kortárs történész kollégáival szemben pályafutása nem mondható tipikusnak vagy szabályosnak, például soha nem tanított egyetemi katedrán, és a Magyar Tudományos Akadémiának sem volt tagja. Éppen e sajátosság miatt érdemes röviden felvázolni az életpályáját, annál is inkább, mert máig két igen rövid, vázlatos életrajz áll csupán a rendelkezésünkre, amelyek munkásságára, különösen a minket érdeklő olaszországi, vatikáni kutatásaira nézve szinte semmilyen adatot nem szolgáltatnak és megelégednek Veress érdemeinek méltatásával.¹

1868-ban született Békésen, apja egykori 48-as katonatiszt, aki két kötetben megírta a keleti magyar emigráció történetét.² Veress Bukarestben nevelkedett, és csak apja korai halála után költözött a család vissza Magyarországra. Ez a romániai/bukaresti kapcsolat egész életében igen fontos szerepet játszott mind az életében, mind a munkásságában. Kolozsváron először Kereskedelmi Akadémiát végez és először ezen a pályán próbál elhelyezkedni Bukarestben, nem sok sikerrel. Különbözeti vizsgát téve érettségizett, majd földrajz-történelem szakon folytatott tanulmányokat a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen. A kutatás már ekkor érdekli, ezért egy Bécsre, Rómára és Párizsra érintő nagy körutat tervezett, azonban Szilágyi Sándor, az Egyetemi Könyv-

¹ CSATÁRI DÁNIEL, *Veress Endre emlékezete* (A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 6), szerk. Dankó Imre, Gyula 1960, 5–18; DANKÓ IMRE, *Veress Endre élete és munkássága* (Békési Téka 27), szerk. B. Szűcs Irén, Békés 2004. Ezekhez lásd még egy rövid méltatást, amely ugyanakkor felhívja a figyelmet Veress román érdekű és az OL-ban őrzött levelezésére, ENGEL KÁROLY, *Hídverők. Veress Endre és Bitay Árpád emlékezete*, Korunk 27 (1968) 480–488, a Veressre vonatkozó rész 480–486. A magyarral szemben a román történészek nagyobb figyelmet szenteltek munkásságának. Lásd MIRCEA POPA, *Andrei Veress – un bibliograf maghiar, prieten al românilor*, Vulcan 2006 (186 levél közlésével).

² VERESS SÁNDOR, *A magyar emigratio Keleten*, Budapest 1878.

tár akkori igazgatója rábeszélésére két évre beiratkozott a bécsi egyetemre, ahol az MTA Történettudományi Bizottságának támogatásával kezdte meg a tanulmányait, és ahol tulajdonképpen megismerkedett a történeti szakma fogásaival.³ Tanárai közé tartozott Alfred Pribram, aki a *Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe* címen adta ki a velencei követjelentéseket és a Hof-, Haus- und Staatsarchiv anyagát messzemenően hasznosító máig forgatott klasszikus okmánytárát, tanuló társai között találjuk Heinrich Kretschmayrt, akinek a háromkötetes *Geschichte von Venedig* című munka mellett a Magyar Történelmi Életrajzokban megjelent *Lodovico Gritti* monográfiát köszönhetjük.⁴

A Bécsben megkezdett levéltári munka egyik eredménye a máig a hagyatékában megtalálható, eredetileg a *Magyar Történelmi Életrajzokba* szánt, de végül soha meg nem jelent Báthory András életrajz,⁵ amely díjat is nyert, nem utolsósorban az akkor még vele jó viszont ápoló Szádeczky Lajosnak köszönhetően. Az életrajz a bécsi, krakkói és varsói kutatások eredményeként még a római utak megindulása előtt készült, talán ez a magyarázata, hogy akkor miért nem került kiadásra, később pedig, mint látni fogjuk, valószínűleg az időhiány akadályozta meg az összegyűlt anyag bedolgozását és a sajtó alá rendezést.⁶ Bár hagyatéka a bizonyosság, hogy Veress mindig is gyűjtötte a Báthory Andrásra vonatkozó lengyel, vatikáni és egyéb iratanyagot.⁷

Néhány éves dévai főreáliskolai kitérő után 1905-ban Kolozsvárra, az Egyetemi Könyvtár kezelésében lévő Erdélyi Múzeum Egyesület levél- és kézirat-tárába, majd 1915-ben Budapestre került, először a Vallás- és Közoktatásügyi, majd a Külügyminisztériumba, ahonnan 1918-ban távozott, és 54 évesen, tehát viszonylag korán, 1922-ben nyugdíjba vonult, amellyel nagyjából egy időben a Budapesti Törvényszék alkalmazásába lépve még több mint két évtizedig román tolmácsként tovább dolgozott. Azért vonult nyugdíjba, hogy több időt szentelhessen kutatásainak, valamint az összegyűjtött óriási iratanyagnak a két *Fontes* sorozatba való sajtó alá rendezésének és kiadásának.

³ MTA KIKK Veress Endre hagyatéka, Ms. 5068/93, fol. 49.

⁴ MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 5068/93, fol. 51.

⁵ MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 4179.

⁶ Az MTA könyvtárában őrzött hagyatékáról készült áttekintő jegyzéket lásd CVH I/1exc., CXXV–CXXVI.

⁷ MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 419/I–III.

I. KUTATÓUTAK RÓMÁBA ÉS OLASZORSZÁGBA VERESS ÉS FRAKNÓI A VATIKÁNBAN

Veress első római ösztöndíjas útjára 1901. január és augusztus között került sor. Levelezéséből pontosan tudjuk, hogy az Akadémia értesítését, hogy elnyerte a Forster Gyula ösztöndíjat, 1900. október 28-án kapta meg. A Márki Sándornak írt levélből (október 29.) kiderül az is, hogy pályázatát a már Bécsben megkezdett és Lengyelországban folytatott Báthory-kutatásainak kiegészítésére, valamint a moldvai csángó magyarok történetére vonatkozó kutatási tervvel nyerte el.⁸ Az első római kutatóúthoz a Szcitovszky-alapítványhoz benyújtott pályázatának két példányát (1899, 1900) is ismerjük.⁹ Ezekből kiderül, hogy eredetileg az 1900. évre pályázott, és próbálkozását valószínűleg nem koronázta siker. Elutasításra vonatkozó adat nem került elő, pedig Veress rendkívül gondosan archiválta iratait.¹⁰ Önéletrajzában sem érinti ezt, pedig okvetlenül említette volna. A következő pályázata 1900. április 21-én kelt. Ha összevetjük az előző évivel, azt láthatjuk, hogy a fentebb említett eredetileg két téma háromra bővült, ugyanis munkatervbe belevette az erdélyi katolicizmus történetére vonatkozó anyaggyűjtést is a Báthoryak alatt. Nem találtam utalást arra, hogy ennek mi lehetett az oka, esetleg ki adhatta azt a tanácsot, hogy kutasson ebben a témában is. Lehet, hogy erre a másik pályázó, Beke Antal premontrei szerzetes miatt került sor, aki szintén jeleskedett az Erdélyre vonatkozó középkori és kora újkori (17. századi) iratok regesztázásában, illetve kiadásában.¹¹ Ő szintén Fraknói pártfogoltja volt. Az ösztöndíjat végül megosztva nyerték el, amelyet Veress akkor, és később is, Önéletrajzában neheztelve emlegetett. A Márkinak írott levél után néhány nappal november 4-én köszönte meg Fraknóinak a támogatást, aki válaszában sok sikert kívánt a római kutatóúthoz.¹² Az ő leveléből derül ki egyébként, hogy a másik pályázó Beke volt.

A Rómában talált anyag minden várakozását felülmúlta és túlzás nélkül állíthatjuk, hogy megváltoztatta az életét. Veress Fraknói munkái, illetve a *Mo-*

⁸ „Tegnap vettem az Akadémia értesítését, hogy idei római ösztöndíját nekem ítélte meg, hogy a Báthoryakra, de főleg a moldovai csángó magyarok történetére vonatkozó anyagomat kiegészíthessem.” MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 5167, n. 74; CVH I/20, 38–39.

⁹ Lásd *Dokumentumok*, 1–2. sz.

¹⁰ MNL-OL Veress Endre (P 1569), 13a.

¹¹ A kutatóútja során átnézett vatikáni anyagokról készített listát lásd CVH I/1exc., cxxv; CVH I/20, 125.

¹² A levelekhez lásd *Dokumentumok*, 4–5. sz.

numenta Vaticana Hungariae sorozatában¹³ megjelenő forráspublikációk ellenére nem lehetett teljesen tisztában a vatikáni levéltárban szunnyadó adatbőséggel, legalábbis idézett novemberi levelében még azt írta, hogy a kutatóúttól a Báthory Andrásra vonatkozó ezer darabnál gazdagabb anyagának kiegészítését reméli. 1901-től kezdve egymást érték a vatikáni és itáliai kutatóutak, a kutatást már nemcsak Rómára, a vatikáni gyűjteményekre fókuszálva, hanem kiterjesztve egyéb olaszországi levéltárakra. Egy 1905-ös levelében azt írta, hogy 1901 óta minden évben járt külföldön, illetve Olaszországban,¹⁴ jóllehet ezek és a továbbiak részleteit sajnos nem ismerjük. Ami biztos, hogy a Forster–Scitovszky ösztöndíjjal 1901-ben és 1903-ban járt fél-fél évet Olaszországban, 1906-ban pedig az MTA költségén kutatott. A közbeeső évek útjait ebből kifolyóan saját forrásból kellett fedeznie, amire utal például egy 1912-ben Fraknóinak írott levelében.¹⁵ Anyagi fedezetet, amelyet Veress a saját jövedelméből is kiegészített, az MTA Történettudományi Bizottsága biztosította. Itáliai kutatásait több tucat kötetben adta ki, amelyek mellett hagyatéka további több ezer oldalnyi máig kiadatlan kéziratot őriz.

Az anyagbőség természetesen azt jelentette, hogy a pályázatában említett három kutatási téma továbbiakkal bővült. Az első római út során még legalább két új témát kell megemlítenünk. Veress a *Fondo Borghese*, illetve a *Segreteria di Stato* fondjaiban fellelte Alfonso Carrillo spanyol jezsuita, Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem gyóntatójának és diplomatajának iratait, akinek erdélyi diplomáciai működéséről bécsi levéltári anyag alapján az általa mindig nagy tisztelettel emlegetett Szilágyi Sándor bécsi levéltári adatok alapján korábban jelentetett meg egy tanulmányt az *Értekezésekben*.¹⁶ Nem volt tehát ismeretlen a számára Carrillo tevékenysége. A Rómában előkerült levelezés terjedelme messze túlszárnyalta az addig ismert anyagot, amelyből Veress egy kötetnyit néhány évvel később, 1906-ban publikált¹⁷ Fraknói segítségével, akinek pozitív bírálata közrejátszott abban, hogy az Akadémia kiadja sorozatában, a *Magyar Történelmi Emlékekben* a Veress által összeállított kéziratot. A második kötet-

¹³ A sorozatról lásd CVH I/20, 26–27. 33–35.

¹⁴ MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 806, n. 149, az itáliai utakra vonatkozóan lásd MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 5167, n. 78. Ez utóbbi, 1905. augusztus 25-ei levelében a 4. olaszországi kutatóútját említi.

¹⁵ *Dokumentumok*, 14. sz.

¹⁶ SZILÁGYI SÁNDOR, *Carrillo Alfonz diplomáciai működése 1594–1598* (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből 6/10), Budapest 1877.

¹⁷ *Carrillo Alfonz jezsuita-atyja levelezés és iratai 1591–1618* (Monumenta Hungariae Historica I/32), kiad. VERESS ENDRE, Budapest 1906.

nek azonban, amelynek dokumentumait az 1910-es évek elejére szintén összeállította, hosszabb utat kellett megtennie a nyomdáig. Az MTA Történettudományi Bizottságának 1911. október 6-ai jegyzőkönyve finansziális okokból elutasította a közlést,¹⁸ a világháború és az azt követő politikai helyzet miatt 1915-től kezdve szünetelt az akadémiai sorozat. Veress azonban nem feledte, és amikor – több évtizeddel később! – lehetőséget látott a publikálásra, azonnal akcióba lépett: 1939. október 24-én tollat ragadott és írt a Bizottságnak az anyagi támogatás elnyerése érdekében. A levélből kiderül, hogy az alkalmat a sorozat újraindulásának híre szolgáltatta.¹⁹ Törekvését siker koronázta, a Carrillo-levelezés újabb kötete végül 1943-ban jelent meg.

A másik nagy, újonnan felfedezett téma, az erdélyi pápai nunciusok jelentései VIII. Kelemen pápa alatt kiadása jóval hosszabb és göröngyösebb útnak bizonyult.²⁰ A nunciaturai anyaggyűjtésre vonatkozó első adatok egyikét Veress Önéletrajzában olvashatjuk, aki visszaemlékezései szerint a készülő kéziratot még 1901-ben bemutatta az őt ösztöndíjas szállásán felkereső Fraknoi Vilmosnak: „De boldog voltam, midőn gyűjteményem megtekintése végett a Magyar Történeti Intézet jóságos alapítója és vezetője, Fraknoi Vilmos feljövén a Vatikán közelében lévő harmadik emeleti szerény diákszobámba, azt lefoglalta az ugyancsak általa alapított Vatikáni Magyar Okirattár számára, melynek munkám egyben utolsó kötete is lett.”²¹

Fraknoi tehát rögtön felmérte a jelentőségét az ifjú erdélyi kutató anyaggyűjtésének, de annak nem találtam nyomát, hogy Fraknoi és Veress Rómában is rendszeresen leveleztek volna. Mivel Fraknoi egészen 1905 elejéig ideje jelentős részét Rómában töltötte és Veress legintenzívebb római kutatásai is éppen erre az időszakra estek, a leveleket a személyes találkozók pótolták. Erre a Fraknoi villában, amely római történeti intézetének adott helyet, illetve a másik találkozási helyen, ahogy manapság is, a vatikáni levéltár kutatótermében kerítették sort.²² Mindkettőt említi Veress Önéletrajzában és a levelezésében, szerencsésnek mondva magát, hogy nem kell – úgymond – a papokhoz hasonlóan a villában laknia, ami messze esett az általa látogatott va-

¹⁸ MNL-OL Veress E. (P 1569), 5/972, fol. 81r.

¹⁹ MNL-OL Veress E. (P 1569), 5/972, fol. 82r.

²⁰ „Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből 1592–1600”. Az MVH I/1 teljes címleírása e kötet végén (*Könyvészet/A*).

²¹ MTA KIKK Ms. 4718/1, n. 14. Az intézet alapításáról lásd CVH I/20, 30–32.

²² MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 5167, n. 90.

tikáni levéltártól.²³ Helyette a *Borgo* nevű városrészben, a Vatikánváros közvetlen közelében, attól néhány perc járásnyira bérelt egy szobát, ahol Fraknói felkereste, és mint láttuk, a bemutatott nunciatúrai kéziratot lefoglalta a *Monumenta Vaticana* számára.

Fraknói valóban a kezdetektől orientálta, pontosabban próbálta orientálni Veress kutatásait, amelynek részleteibe több 1901 és 1902-ben született rövid levél enged betekintést. 1901 áprilisában például Attilio Amalteónak, az 1592-ben Erdélybe küldött pápai követnek a vatikáni könyvtár kéziratárchájában őrzött jelentéseinek lemásolása iránt érdeklődött Veressnél,²⁴ májusi levelében pedig az Alfonso Visconti erdélyi pápai nunciust 1599-ben követő Germanico Malaspina jelentéseinek lemásoltatásának intézéséről tájékoztatta, megjegyezve, hogy a jelentéseket felhasználó Ambró Béla nem teljesen aknázza ki ezeket.²⁵

Fraknói ugyanakkor nemcsak a másoltatásról, a kiadásról igyekezett gondoskodni, hanem súlyt helyezett arra is, hogy a friss kutatási eredmények a megfelelő fórumokon el is hangozzanak: néhány héttel e levélváltás előtt, március 3-án felkérte Veress, hogy tartson előadást a Történelmi Társulatnál a „Báthory Zsigmond korabeli római diplomáciai összeköttetésekről”.²⁶ Ez ugyanakkor az első írásos nyoma is annak, hogy Veress, nyilvánvalóan Fraknói ösztönzésére, Báthory Andráshoz kapcsolódó kutatásait kezdte kiterjeszteni a teljes Báthory-korszakra. A november 7-ei Fraknói-levélben arról olvashatunk, hogy a „végtelenül gazdag, becses” gyűjteményt Veressnek mindenképpen ki kellene terjesztenie az 1595-ben folytatott prágai tárgyalásokra.²⁷

Az összegyűjtött anyag terjedelméről néhány nappal később, november 11-én írt leveléből alkothatunk képet, amelyből nemcsak az derül ki, hogy előrehaladott tárgyalások folytak a nunciusi levelezés kiadásáról, amelyet a Vatikáni

²³ A Fraknói villa 1894-ben készült el és a *Piazzale del Policlínico*n áll. Vö. CVH I/20, 32. Veress levelét lásd MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 768/27, n. 27.

²⁴ „Szíveskedjék, kérem, levelezőlapon értesíteni lemásoltatta-e Amaltheo erdélyi nuncius jelentéseit 1592. április-július, melyek a 2419 sz. Codex Ottob. foglaltatnak?” (Róma, 1902. április 16 MNL-OL Veress E. (P 1569), 5/460, fol. 5v.

²⁵ „T.T. úr! Örvendek bűvárlatai sikerének. Malaspina jelentéseinek csak egyes töredékeit másolta le Ambró. Így tehát azoknak egész terjedelmökben lemásoltatása szükséges. Sickel osztályfőnök úrral [!] 18.ikán írtam. Remélem, hogy megkapta leveletem. Isten áldja.” (1901. május 25). MNL-OL Veress E. (P 1569), 5/460, fol. 22v. Az említett munka AMBRÓ BÉLA, *Malaspina nuncius működése Erdélyben*, KSz 1 (1887) 253–290. Theodor Sickel történész, a modern diplomatika egyik megalapítója ekkor az Osztrák Történeti Intézet igazgatója volt.

²⁶ Lásd *Dokumentumok*, 6. sz.

²⁷ Lásd *Dokumentumok*, 7. sz.

Okirattár-Bizottsága gondozásában a Szent István Társulat adna ki, és hogy ez nem haladhatja meg az 50 ívet, hanem arról is, hogy ennek érdekében Veressnek erőfeszítéseit e jelentések kiadására kellene koncentrálnia.²⁸ Fraknói nyilvánvalóan azt akarta, hogy a *Monumenta Vaticana*-ba tervezett kötet tematikailag jól behatárolható legyen, de emellett ösztönző hatást jelenthetett a többi nemzetre, elsősorban a németek példája. Veress is írja Önéletrajzában, hogy a kézirat összeállításában a *Nuntiaturberichte* sorozat szolgált mintául. Erről a következőképpen vall Önéletrajzában:

„...Rómában apróra átnézvén a németek Nuntiaturberichte aus Deutschland című nagy vállalata eddigi köteteit s megismervén e munka elkészítésének technikáját azoktól a kollégáktól, akik azon az örök városban dolgoztak, tisztes honorárium mellett, elszégyellvén magamat, hogy az erdélyi nunciusokkal senki nem törődik s még Fraknói is elegendőnek tartotta egy-két vázlatos értekezést írni róluk, elhatározván megcsinálni a VIII. Kelemen által Erdélybe küldött öt nuncius nunciátúra-kötetét, az annyira fontos 1592–1600-ik évekből, szándékomat Fraknói püspök avval honorálván, hogy azt kiadja a Monumenta Vaticana Hungariae című vállalatban...”²⁹

De felmerültek egyéb szempontok is: Veress vatikáni kutatásai megkezdése után még jó ideig a dévai főreálgyminázium tanára volt, szabadságolásának elintézése nem volt egyszerű, mivel nehéz volt helyettest találni.³⁰ E nélkül viszont nem utazhatott el kutatni. Fraknói ezért Veress szabadságolását az MTA Történettudományi Bizottságának határozata segítségével próbálta ki-
eszközölni, mivel tisztában volt azzal, hogy a kutatások befejezéséhez idő kell, amit egyik levelében fél évre becsült.³¹ És tisztában volt azzal is, hogy hosszú távon aligha oldható meg az ingázás a dévai gimnázium és Itália között: ezért igyekezett megmozgatni legfelsőbb szintű kapcsolatait egy budapesti állás elnyerése érdekében. Ráadásul Veress, mint láttuk, kutatásai előre haladtával újabb és újabb témákkal és kéziratokkal állt elő,³² amely egyrészt nyilván örömdetes volt Fraknói számára, másrészt viszont azzal fenyegetett, hogy Veress felaprózza az erőit, miközben a kutatási idő nemcsak a sajátos vatikáni

²⁸ Lásd *Dokumentumok*, 8. sz.

²⁹ MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 5068/93, fol. 75.

³⁰ Lásd MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 5167, n. 76.

³¹ Lásd *Dokumentumok*, 4. sz.

³² Első római útjáról készült ösztöndíjas beszámolójában (1902. november 18) tételesen, munkacímekkel ellátott 6 kötetnyi [!] anyag jövőbeli kiadásához szükséges további kutatáshoz kért újabb ösztöndíjat. Az MTA Történettudományi Bizottsága 1902. december 3-án tárgyalta Veress jelentését. Lásd *Dokumentumok*. 9–10. sz.

nyitva tartás (napi 3–4 óra, csütörtöki szünettel), hanem a munkahelye miatt is, szűkösen állott csak rendelkezésére.

A nunciusi levelezés kiadásának ügye tehát kettejük több irányú lekötöttség miatt vontatottan haladt előre, Fraknói ezért csak 1905 őszére vehette a kezébe az első korrektúra ívet,³³ utána azonban másfél évnyi szünet következett, és a kötet ügye 1907 júliusában bukkant fel újra.³⁴ Szeptember 15-ei levelében Fraknói érdekes összefüggésben hozta szóba újra a kiadást: kiderül, hogy bár a tervek szerint októberben jelent volna meg, az időzítést tudománypolitikai, és talán promóciós szempontból sem tartotta jónak, mivel „a külföldi olasz közönséget tájékoztatni kell Erdély helyzete és előzményei tekintetében”,³⁵ tehát fontosnak tartotta, jóval Trianon előtt, hogy a magyar történetírás felvegye a küzdelmet vélhetően elsősorban a román propagandával, és Hurmuzaki ekkorra már megjelent forráskiadvány sorozatának nacionalista szemléletével szemben.³⁶

Ez a két levél egyúttal jelzi azt a feszültséget, amely a kötet sajtó alá rendezése közben keletkezett kettejük között és a későbbiekben is rányomta a bélyegét a viszonyukra. A halasztás másik oka, amire már júliusi levelében is utalt, hogy komoly szemléletbeli hibákat fedezett fel a Veress által írott előszóban, amelyeket okvetlenül javítandónak ítélt.³⁷ Nem világos, hogy a már javított változattal szemben fogalmazott meg újabb kritikát, vagy Veress nem hajtotta végre az általa kért változtatásokat. Fraknói a jelek szerint belefáradt a Veresssel folytatott küzdelembe. Elkészítését 1908. február 5-ei levele mutatja a legjobban, amelyben közölte, hogy a többször átírt bevezetés helyett – amelyben állítása szerint még mindig nem talált egyetlen helyes mondatot sem –, maga írt egy újat, melyet névtelenül kellene közölni. Egyúttal annak a félelmének is

³³ MNL-OL Veress E. (P 1569), 5/460, fol. 25r.

³⁴ Ebben Fraknói a bevezetés átdolgozását kéri. Lásd MNL-OL Veress E. (P 1569), 5/460, fol. 38r.

³⁵ Lásd *Dokumentumok*, 12. sz.

³⁶ Veress is tisztában volt a vatikáni kutatások eredményeinek magyar szempontú megismertetésének jelentőségével a tudományos világ felé. Az általa alapított *Erdélyi Történelmi Értesítő* első, beharangozó számában a következőt olvassuk a folyóirat küldetését illetően: „Lapunk egyelőre adattár kíván lenni, ám abban az arányban, amint megerősödik, az értekezések, leírások és könyvismertetések számát is szaporítjuk. Mivel pedig külföldi könyvtáraknak díjtalanul küldjük meg, időnkint idegen nyelvű cikkeket is közlünk, hogy a rólunk elterjedt hibás ismeretek eloszlatásához mi is hozzájáruljunk, vagy valami külföldi vonatkozású tárgyat világszerte megismertessünk.” *Erdélyi Történelmi Értesítő* I (1912/1–2), I.

³⁷ Lásd *Dokumentumok*, 14. sz.

hangot adott, miszerint az okmánytár „szerkesztése és jegyzeteinek szövege” végső soron nem alkalmas arra, hogy a *Monumentában* megjelenjen.

A kiadás körül dúló érzelmeket jól mutatja, hogy a számára fájdalmas ügyben nem óhajtott személyesen egyeztetni Veress-sel, és azt javasolta, hogy valamelyik barátján keresztül rendezzék a nézeteltéréseket, illetve hogy Veress ezt a levelet több, Fraknóira nézve sértő és személyeskedő megjegyzéssel látta el.³⁸ A helyzet fél évvel később, november 28-án írt levelének tanúsága szerint nem sokat változott, a kötetnek a vatikáni sorozatban tervezett megjelentetésével kapcsolatos kétségei nem oszlottak. Ugyanakkor az ominózus bevezetőt a levélírás napján mégis nyomdába adta, a korrektúrát pedig elküldte Veressnek.³⁹ És mintha mindez nem lett volna elég, a szakmai nézeteltérés mellett pénzügyi téren is problémák merültek fel. Veress kiadásai megtérítése címén jelentős, 1000 lírányi összegre tartott igényt, amelyet Fraknói elfogadhatatlannak tartott, többek között arra hivatkozva, hogy a kiadással kapcsolatban kötött szerződésben erről nem volt szó. Ennek ellenére intézkedett 1000 korona tiszteletdíj átutalásáról. Veress erre a gesztusra hosszú, költségeit részletező levélben válaszolt.⁴⁰

Az okmánytár végül 1909 májusában látott napvilágot, és a fentiek alapján bátran kijelenthetjük, hogy megjelenését nem kísérte az érintettek elégedettsége. Veress úgy érezte, hogy a munkát gyakorlatilag ingyen csinálta meg; Fraknói levelére írott megjegyzése legalábbis ezt mutatja.⁴¹ Fraknói véleményét ugyan nem ismerjük, de Veresshez intézett levelei arról árulkodnak, hogy a továbbiakban ő is távol kívánta tartani magát a közös munkától. Természetesen gratulált az 1911-ben meginduló *Fontes* köteteihez és rendelt is belőlük, de úgy tűnt, hogy a további közös munkának 1909 után nem lesz folytatása. De mégsem teljesen így alakult; a tudomány, a kutatás iránti szenvedély újra közelebb hozta egymáshoz a két történészt. 1912. április 25-ei levelében Fraknói felajánlotta anyagi segítségét Veressnek a *Fontes* 3. kötetének a kiadásához, miután arról értesült, hogy Antonio Possevino jezsuitának, Báthory István lengyel király jezsuita diplomatájának Erdélyről készült, de akkor a cenzúra miatt kéziratban maradt munkáját ki szándékozik adni.⁴² Több levél nem

³⁸ Lásd *Dokumentumok*, 15. sz.

³⁹ Lásd *Dokumentumok*, 16. sz.

⁴⁰ Lásd MNL-OL Veress E. (P 1569), 5/460, fol. 36r–37r.

⁴¹ Lásd Fraknói május 27-ei levelét, illetve Veress megjegyzését a rövid levélhez, *Dokumentumok*, 17. sz.

⁴² Lásd *Dokumentumok*, 22. sz.

maradt ránk az ügyben, Veress a művet végül Csernoch János hercegprímás támogatásával adta ki, és Fraknói neve nem szerepel a támogatók között.

A püspök néhány évvel később, 1916-ban újabb gesztust tett, és felajánlotta a segítségét Báthory István lengyel király udvari számadáskönyvei magyar vonatkozású részeinek kiadásában, azt a feltételt szabva azonban, nyilván a korábbi tapasztalatain is okulva, hogy Veress küldje el a kéziratot, hogy átnézze, illetve a kiadáshoz kért egy költségvetést is. Ám ez az együttműködési kísérlet sem végződött szerencsésen; bár a részletek újfent homályban maradnak, úgy tűnik, hogy a nunciusi levelezéskötet munkálatai során egyszer már kiütköző problémák újra jelentkeztek. A kötet 1918 tavaszán jelent meg, Fraknói nehezítését pedig az váltotta ki, legalábbis részben, hogy a *Stephanenum* nyomda által kiállított számla nagysága jelentősen eltért attól az összeztől, mint amekkorát Veress két évvel korábban leadott költségvetésében feltüntetett. Mivel egyéb munkái mellett ennek a műnek a költségeit Fraknói a saját jövedelméből fedezte, nem volt hajlandó a költségvetésen felüli összeget kifizetni.⁴³

Jóllehet a levél udvarias és diplomatikus hangvételű, az utolsó mondat éles fényt vetett írója érzelmeire, mivel ebben Veress arra kérte, hogy amennyiben mód van rá, a kiadványról töröltesse a nevét.⁴⁴ Ez azonban nem történt meg. Az anyagi természetű nézeteltérések mellett talán nem meglepő módon, szakmaiak is felmerültek: Fraknóinak több levélben kellett győzködnie Veressre, végül sikerrel, hogy a sorozat alcímét *Monumenta Hungarorum in Polonia*-ra változtassa az *Epistolae*, illetve *Acta Hungarorum* helyett.⁴⁵

Fraknói két évvel később újabb kísérletet tett az együttműködésre: 1918. január 11-én írott levelében felvetette Veressnek, hogy a moldvai magyarokra vonatkozó gyűjtését, amely mint láttuk, első római ösztöndíja munkatervének részét képezte, ki lehetne adni a *Monumenta Vaticana* sorozatban. Ez a levél nemcsak azért fontos, mert arról tanúskodik, hogy a tudomány, a forrásfeltárás és -kiadás iránti szenvedély képes áthidalni a nézeteltérések miatt kialakult távolságot, hanem azért is, mert rávilágít arra, hogy a vatikáni sorozat tulajdonképpen nem szűnt meg, csak szünetelt, és hogy Fraknóinak szándékában állt újraéleszteni. Ami végül, mint ismeretes, sajnos nem történt meg. Veress egyébként, úgy tűnik, nem tudott túllépni a nunciusi levelezés kiadása körüli konfliktuson, mivel válaszlevelében visszautasította az ajánlatot, hosszan kifejtve, hogy a *Monumenta Vaticana Hungariae*-nak olyan magasak a kiadá-

⁴³ Lásd *Dokumentumok*, 25. sz.

⁴⁴ MNL-OL Veress E. (P 1569), 5/460, fol. 62r.

⁴⁵ MNL-OL Veress E. (P 1569), 5/460, fol. 65v.

si költségei, hogy azon az ő *Fontes* sorozatának két kötetét is ki tudná adni. Mindezt eléggé nyersen, a papír, a nyomdai, a korrektúra, a névmutató, sőt (talán a nunciusi kötet körüli konfliktusra célozva) az előszó (!) költségeit részletesen, számadatokkal is alátámasztva vezetve le.⁴⁶ A nem túl tisztelettudó, arrogáns levélre Fraknói higgadtan azt válaszolta, hogy nincs mód arra, hogy a maradványösszeget más sorozatba tartozó kötetre fordítsák.⁴⁷

* * *

A levelezés alapján bátran kijelenthetjük, hogy Fraknói Veress-sel fenntartott kapcsolata sokrétű volt és meglehetősen bonyolult alakult. A püspök nemcsak ösztöndíjjal, a kiadáshoz szükséges anyagiak előteremtésével támogatta Veress, hanem, mint látni fogjuk, egzisztenciális szempontból is igyekezett egyengetni az útját. Mégis, úgy tűnik, hogy ennek ellenére nem találták meg a közös hangot. Ez annál is inkább sajnálatos, mivel túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a vatikáni és itáliai levél- és kéziratárakban eltöltött idő és publikációik alapján Fraknói után, majd egyre inkább mellett a nálánál kereken negyedszázaddal fiatalabb Veress reprezentálta a magyar történettudományt a nemzetközi, de mindenek előtt az olasz tudományos közvélemény felé.⁴⁸

Elsősorban az ő kutatásai, és publikációik helyezték új alapokra a középkori és kora újkori itáliai/szentszéki–magyar–erdélyi diplomáciatörténetet, amelyre az utódok ma is támaszkodnak. Am úgy tűnik, mintha a „turáni átok” esetükben is érvényesült volna, mivel munkásságukat nem annyira egymást segítve és erősítve, hanem inkább párhuzamosan fejtették ki, ami a munka hatékonyságát és az elérhető eredmények nagyságát, jelentőségét egyaránt csökkentette. Ez viszont visszahatott a magyar történettudomány olaszországi pozícióira annak tudománypolitikai következményeivel együtt, mert ne feledjük, hogy a nemzetek a tudomány terén is versenyeztek, amivel, mint láttuk, Fraknói és Veress is tökéletesen tisztában voltak. Ezért kettejük erőfeszí-

⁴⁶ Fraknói leveléhez és Veress válaszához lásd *Dokumentumok*, 26–27. sz.

⁴⁷ *Dokumentumok*, 28. sz.

⁴⁸ Erről érdekes adalékot tudunk meg Önéletrajzából: „Sanyi fiam meg... így írt: ...Többször akartam már említeni, csak mindig el-elmaradt a leveleimből, hogy hányszor hallottam Rómában emlegetni a nevét, nemcsak ismerősöktől, hanem idegen emberektől is, akikkel itt-ott találkoztam s bemutatkozásakor azonnal megkérdezték, a történész Endrének vagyok-e a fia? S az igenlő válasza ki nem fogytak műveinek dicséretéből, amelyeket állandóan használnak tudományos kutatásaik folyamán.” MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 5068/93, fol. 5.

tései kevésbé tudtak hasznosulni, mint amennyit el lehetett volna érní, mint amennyi kettejük együttműködésében potenciálisan benne rejtlett.

Az itáliai magyar tudományos jelenlét természetesen nem kizárólag az ő munkáikban érhető tetten; az alábbiakban Veress kapcsán néhány példát idézek fel, hogy láthassuk, római jelenléte és kutatásai közvetve, kollégái munkásságán keresztül miként hasznosultak. Rómában ugyanis nemcsak a maga számára kérte ki és gyűjtötte az iratokat, hanem ahogyan manapság is szokás, kollégái kéréseit is teljesítette. Levelezéséből például kiderül, hogy Berzeviczy Albert I. Mátyás magyar király feleségéről, Aragóniai Beatrixról készült életrajzának és az ahhoz tartozó okmánytár elkészítéséhez is adatokkal, iratokkal járult hozzá. Vagy a korszak egyik vezető magyar történészének, Márki Sándornak az 1514-es parasztfelkelés vezérét, Dózsa Györgyöt, illetve a Habsburg-ellenes felkelést (1703–1711) vezető II. Rákóczy Ferenc fejedelmet illető kutatásait is adatokkal, forrásokkal segítette.⁴⁹ Márkihoz egyébként több évtizedes barátság fűzte, aki mindig igyekezett úgy az ösztöndíjak elnyerésében, mint megjelent köteteknek népszerűsítésében segíteni, illetve Fraknoihoz hasonlóan megpróbálta Veressz nehezen induló és előre haladó tudományos karrierjében inkább kevesebb, mint több sikerrel támogatni.

A harmadik, levelezésében felbukkanó személy Károlyi Árpád volt, aki a *Magyar Országgyűlési Emlékek* kötetének szerkesztését vette át Fraknóitól a X. kötettől. Károlyi óriási mennyiségű anyagot dolgozott fel és adott ki, akinek a kutatásai elsősorban a Bocskai István vezette Habsburg-ellenes felkelés (1604–1606) eseményeire fókuszáltak: ⁵⁰ Veressztől függetlenül folytatott kutatásokat az 1880-as és 1890-es években a *Fondo Borghese* és a *Segreteria di Stato* iratsorozataiban,⁵¹ de igénybe vette kollégája segítségét is, amelyet több levél bizonyít. Munkájával meg lehetett elégedve, ugyanis 1906-ban arra kérte Veressz, aki éppen Giorgio Basta császári generális dokumentumait rendezte sajtó alá, hogy vállalja el, illetve működjön közre Bocskai iratainak kiadásában. Veress azonban arra hivatkozva utasította vissza a kérést, hogy ez Károlyi témája, ő pedig ezt tiszteletben tartja.⁵² Az elutasításban, túl azon, hogy Veress nem szeretett sem a munkában, sem a dicsőségben másokkal osztozni, szerepet játszhattak Károlynak a Basta kötetről az MTA Történettudományi

⁴⁹ MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 5167, n. 80. 83. 89.

⁵⁰ *MOE X–XII*, kiad. KÁROLYI ÁRPÁD, Budapest 1890–1917.

⁵¹ Ennek iratait lásd MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 760/6, n. 2–5. 11; MNL-OL Veress E. (P 1569), 5/729, fol. 710v–712v. 719v–721v. 725rv.

⁵² MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 768, n. 29.

Bizottság felkérésére írott bírálatai. Bár ezek támogató és pozitív kicsengésűek voltak, határozott kritikát is tartalmaztak.⁵³ Talán ez lehetett az egyik oka a közöttük lévő addig korrekt viszony elhidegülésének, amely Veress életében és karrierjében, mint látni fogjuk, messze nem volt az egyetlen, ilyen jellegű konfliktus.

2. A FONTES RERUM TRANSYLVANICARUM, FONTES RERUM HUNGARICARUM ÉS A DOCUMENTE PRIVITOARE

Veress intenzív vatikáni és olaszországi kutatásainak az eredménye egy óriási mennyiségű kéziratgyűjtemény lett, amely 1906-ra, Károlyinak írott idézett levelének tanúsága szerint elérte a 20 000 oldalt!⁵⁴ Ez a mennyiség annál is inkább figyelemre méltó, mivel kutatásait és okmánytár-kiadásait egész életében munkatársak nélkül végezte. A levél- és kéziratárakban fellelt iratok másolására a kor szokásainak megfelelően természetesen arra szakosodott másolókat vett igénybe, de ez semmit nem von le lenyűgöző teljesítményéből, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy leghosszabb római tartózkodása sem tartott tovább egy szűk félévénél.

A rákövetkező évek tovább növelték a kiadásra váró és arra előkészített iratanyagot: ezért 1911-ben elindította az összegyűlt anyag kiadása céljából a *Fontes Rerum Transylvanicarum* sorozatot. Ebben a döntésben nyilvánvalóan az is közrejátszott, hogy a Fraknoi által alapított történeti intézet megszűnt Rómában, és vele együtt a kutatások is félbeszakadtak: ⁵⁵ A *Monumenta Vaticana Hungariae* utolsó kötete Veress nunciatúra kötete (1909) volt. Ugyanakkor, mint említettem, soha sehol nem deklarálták a sorozat megszűnését. A *Collectanea Vaticana Hungariae* sorozatban megjelent Artner-féle okmánytárat például a sorozat egyik kötetének szánták nem sokkal Fraknoi halála után.⁵⁶ A püspök 1916. januári Veresshez intézett, korábban már előkerült levele is azt támasztja alá, hogy írója nem mondott le a *Monument Vaticanáról* és életben akarta tartani. Mivel, ahogyan fentebb láttuk, kettőjük viszonyát az erdélyi nunciatúra-kiadás körüli problémák jelentősen megterheltek, arra gondolhatunk, hogy

⁵³ MNL-OL Veress E. (P 1569), 5/7b, fol. 3r–4r. 10r–12r.

⁵⁴ MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 768, n. 29.

⁵⁵ A megszűnésről és az okokról, illetve az 1924-es immár állami keretek között történő újra-alapításról lásd CVH I/20, 45–58.

⁵⁶ CVH I/1, LV. LXX.

Veress inkább el akarta kerülni, hogy Fraknói úgymond túlságosan is beleavatkozzon a munkálatokba, amelyek egyszer már komoly konfliktushoz vezettek. S tegyük még hozzá, hogy Veressnek nyilvánvalóan nem titkolt ambíciója lehetett, hogy ha már katedrát nem kapott, illetve az Akadémia sem vette fel a soraiba, akkor a *Monumenta Vaticana* kiesésével keletkezett űrt egy általa alapított sorozattal töltsse ki. A másik lehetséges fórum pedig az MTA *Monumenta Hungariae Historica* című sorozata ezeknek az iratoknak a kiadására, úgy tűnik, szintén nem biztosított megfelelő teret Veress kiadásai számára. De az is elképzelhető, hogy a saját sorozat alapításának háttérében átlagon felüli hiúsága állt: egyszerűen nem akart másokkal osztozni a dicsőségben.⁵⁷

* * *

Veress döntése tudománytörténeti szempontból óriási horderejűnek bizonyult, mivel 1917-ben, az első világháború közepette az akadémiai sorozat is megszűnt, amelyet a háborút lezáró békék után igen nehéz pénzügyi helyzetben nem indítottak újra. Maradtak az egyéni kezdeményezések; végül is bátran kijelenthetjük, hogy a forráskiadás területén a két világháború közötti időszakban tulajdonképpen a Veress által alapított, idővel két alsorozatra osztott *Fontes* vette át a *Monumenta Vaticana Hungariae* és a *Monumenta Hungariae Historica* helyét.⁵⁸

A *Fontes Rerum Transylvanicarum* első, sorozatindító kötete, amely az erdélyi jezsuiták iratainak első részét foglalta magában az 1571–1588 közötti időszakból, 1911-ben jelent meg Hirschler József erdélyi kanonok és kolozsvári plébános jóvoltából, aki az 1913-ban megjelenő 2. kötetet is finanszírozta. A *Fontes* 3. kötete Antonio Possevino *Transilvania* című munkája volt, amely Csernoch János hercegprímás támogatásának köszönhetően jelent meg. Mint láttuk, Fraknói figyelmét és érdeklődését is felkeltette a kézirat, amelynek kiadásához támogatást ígért. A kötetet Veress 1913-ban Rómában a X. Nemzetközi Földrajzi Kongresszuson mutatta be.⁵⁹

A *Fontes* első kötetének bevezetőjében tárta a nyilvánosság elé Veress ambíciózus tervét, hogy az addig gyűjtött óriási mennyiségű, alapvetően 16–17.

⁵⁷ Illetve nem kellett a Történettudományi Bizottsággal hadakoznia az MTA-n és kompromisszumokat kötnie az anyagi támogatás miatt. Megpróbált egyéb forrásokat bevonni, például már csak az anyag jellegéből is kifolyólag katolikus egyházi személyek támogatását kérve.

⁵⁸ Szerepének méltatását lásd CVH I/20, 55–56; CVH I/1exc., LV.

⁵⁹ MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 4178, fol. 13.

századi római, olaszországi, valamint egyéb levéltárakban gyűjtött erdélyi vonatkozású anyagát 50 kötetben kiadja.⁶⁰ De mivel, mint fentebb említettük, a Fraknoi-féle, valamint az akadémiai sorozatok megszakadtak, Veress módosított az elképzelésein és az 1915-ben Hornig Károly veszprémi püspök támogatásával megjelent *Matricula et acta Hungarorum* első kötetének előszavában bejelentette, hogy az összegyűlt anyag publikálását a továbbiakban két sorozatban valósítja meg. Az 1915-ben elindított új sorozat a *Fontes Rerum Hungaricarum* címet kapta és a magyarországi vonatkozású iratokat foglalta magában betöltve az űrt, amely az említett sorozatok megszűntével támadt. Az új sorozat miatt az eredetileg tervezett 50 erdélyi tematikájú kötet helyett az anyagot 15–40 arányban osztotta fel a két *Fontes* sorozat között.⁶¹

Ennek az 50 kötetnek a kiadása nemcsak óriási, szinte emberfeletti erőfeszítést kívánt, hanem olyan jelentős anyagi forrásokat feltételezett, amely a köteteket rendszeresen támogató MTA Történettudományi Bizottságának nem állt teljes mértékben a rendelkezésére, pontosabban nem állt módjában ezeket a forrásokat kizárólag Veress okmánykiadásaira átcsoportosítani, hogy finanszírozza az összes általa kiadásra előkészített kézirat megjelenését. A szükséges anyagiakat az említett katolikus egyházi – akiknek az anyagi hozzájárulása az Akadémia mellett meghatározó volt – és egyéb mecénások anyagi támogatása mellett a korban bevett módon előfizetők szerzésével, illetve saját jövedelméből, honoráriumából teremtette elő. Veress ugyanis az általa megjelentetett forráskiadásokat nemcsak a szűkebb értelemben vett szakmai közvéleménynek szánta, hanem súlyt helyezett arra is, hogy művei a gimnáziumok könyvtárai, tehát a szélesebb olvasóközönséghez is eljussanak.⁶²

A kiadott kötetek promóciójának részeként igen nagy gondot fordított arra, hogy ne csak a magyar, hanem a nemzetközi tudományosság figyelmét is felkeltse és ott is népszerűsítse kiadványait: a magyaron kívül még tíz nyelven

⁶⁰ Itt csupán értelemszerűen azokat a műveit vesszük számba, amelyek vatikáni természetű levél-, illetve kéziratári anyagot tartalmaznak.

⁶¹ *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium I. Padova 1264–1864* (Fontes Rerum Hungaricarum 1), ed. ANDREAS VERESS, Budapest 1915, XVII. Ez a munka volt egyben az új sorozat első kötete. A két sorozat köteteinek összlétszáma, valamint megoszlásuk a két *Fontes* sorozat között az idők folyamán többször is változott.

⁶² Erről lásd az *Erdélyi Történelmi Értesítő* 1–2. számának bevezetőjét *Olvasóinkhoz!* címen, illetve a 3. szám iskolai és közkönyvtárakhoz, valamint a hazai törvényhatóságokhoz intézett felhívásait ennek az ügynek az érdekében. Lásd *Erdélyi Történelmi Értesítő* 1 (1912) 1–2. sz., 1; 1 (1914) 3. sz., 1–2.

megjelent recenziók írói között többek között ott találjuk a német történet-tudomány doyenjét, Ludwиг von Pastort is.⁶³

Ez Veress kiváló kapcsolatépítő képességét jelzi, amelynek igen nagy hasznát vette később is. Munkásságában még az I. világháború sem okozott komoly törést, mert ez alatt is sikerült három kötetet megjelentetnie, köztük a római *Collegium Germanicum et Hungaricum* anyakönyveiben szereplő magyar tanulók adatait. A kötet szponzorai a *Collegium* egykori hallgatói voltak, akik között találunk püspököket, de egyszerű papokat is. 1921 után hosszú szünet következett, amelynek egyik oka a háború már említett hatása, a trianoni békeszerződés, amely a magyar tudományosságra nézve is súlyos következményekkel járt.

A források elapadásának azonban ez csak az egyik oka volt. Veress 1922-ben nyugdíjba vonult, de a nyugdíj mellett román tolmácsként és fordítóként tovább dolgozott, ami azt is jelezte, hogy román kapcsolatai túléltek a háborút. Ennek eredményeként 1929-ben sikerült bukaresti barátai segítségével révén az I. Ferdinánd, majd az I. Károly király alapítványok támogatásával folytatni – Romániában – a megkezdett munkát. 1929–1939 között 11 kötetet publikált *Documente privitoare* címmel, amelyek a nyugat-európai mintákat követő pozitívista szellemű román forráskiadvány sorozat, Eudoxiu Hurmuzaki szerkesztésében megjelent lényegében azonos című *Documente* sorozata folytatásának tekinthető. Ezekben a kötetekben már jóval kevesebb vatikáni eredetű anyagot találunk, mivel Veressnek érthető módon ezekben az okmánytárakban a súlypontot a románok történelmére kellett helyezni.

Az újabb világháború ennek a sorozatnak is véget vetett, de ami ugyanakkor lehetővé tette, hogy Veress visszatérjen 1929-ben félbehagyott magyarországi vállalkozásához. Utolsó, nagyobb mennyiségű vatikáni iratot tartalmazó műve, Carrillo levelezésének 2. kötete, mint láttuk, 1943-ban jelent meg, amelyet néhány évvel később, 1948-ban Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezésének kiadása követett három kötetben.

Az 1953-ban Pécsen elhunyt Veress utolsó munkája Giovanni Argenti jezsuita provinciális levelezése volt, amelynek kiadására 1944 és 1948 között háromszor is kísérletet tett. Ez azonban a háború után bekövetkező politikai változások miatt végül lehetetlenné vált.⁶⁴ A kötet évtizedekkel később, 1983-ban látott napvilágot Veress eredeti előszavával Szegeden két, Veress Endre emlékét és vatikáni kutatásait feleleveníteni szándékozó tudósnak,

⁶³ MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 5068/93, Bevezetés, fol. 4.

⁶⁴ CVH I/Iexc., LXXI–LXXII.

Benda Kálmánnak és Keserű Bálintnak köszönhetően. Az egyetem Régi Magyar Irodalom Tanszéke, amelynek gondozásában a kötet megjelent, felvette a kapcsolatot Lukács László római jezsuita történésszel is. Ami egyúttal tudománytörténeti pillanat, mert a rendszeres római levéltári kutatások és szövegkiadások hazai újraindulását jelzi. Lukács négy vaskos kötetben, Veress kiadásait is felhasználva adta ki a jezsuita rend 1550–1600 között született magyar és erdélyi vonatkozású iratanyagát a rend sorozatában, a *Monumenta Historica S. J.*-ben *Monumenta Antiquae Hungariae* címen. Az *Institutum Historicum S. J.* és a szegedi egyetem Régi Magyar Irodalom Tanszéke közötti együttműködés eredményeként több olyan okmánytár is született, amely a magyarországi és erdélyi jezsuita missziók levelezését tartalmazza, és amelyek összeállítása során hasznosították egyrészt Veress Endre több ezer oldalas hagyatékát, másrészt a vatikáni levéltár fondjait. Az úttörő szegedi forráskiadó kezdeményezéssel párhuzamosan Benda 1989-ben kiadta a moldvai csángó-magyar okmánytárat, amely, mint láttuk, eredetileg Veress első kutatási pályázatának egyik fő témája volt. Benda kezdeményezését tanítványa, Tóth István György folytatta, aki négy vaskos kötetben adta ki a Propaganda Fide levéltárában található magyar és erdélyi vonatkozású levelezésanyagot.⁶⁵

Ennek a 80-as években megkezdett munkának ma intézményi keretet a Fraknoi Vilmos Római Történeti Kutatócsoport és sorozata, a *Collectanea Vaticana Hungariae* ad, amely Fraknoi Vilmos mellett a vatikáni kutatások őt követő nagy alakja, Veress Endre örökségét szintén folytatja.⁶⁶

3. VERESS JELLEME ÉS A KORABELI MAGYAR TUDOMÁNYOSSÁG

Veress tudományos munkásságát egészen szokatlanul, mondhatjuk, párját ritkító módon egyedül végezte, mindent egymaga csinált, és mivel katedrához nem jutott, tanítványai sem voltak. Sőt, mivel élete nagy részét állami (könyvtári, minisztériumi) alkalmazottként, nyugdíjba vonulása után pedig

⁶⁵ *Moldvai csángó-magyar okmánytár I–II: 1476–1706*, kiad. BENDA KÁLMÁN, Budapest 1989; *Erdélyi és jezsuita bódoltsági missziók I–II: 1609–1625* (Adattár XVI–XVIII. századi Szellemi Mozgalmaink Történetéhez 26/1–2), s. a. r. BALÁZS MIHÁLY ET ALII, Szeged 1990; *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572–1717)*, I–IV, ed. TÓTH ISTVÁN GYÖRGY, Roma 2002–2008.

⁶⁶ Vö. például CVH I/5. I/17. II/5. II/9.

mai kifejezéssel élve vállalkozóként dolgozta le, a tudományra kollégáitól, pályatársaitól eltérően egészen más jellegű munkát végzőként munkaideje lejártá után, illetve szabadsága alatt tudott csak időt szakítani.⁶⁷ Ez rendkívüli teljesítményét még jobban kiemeli: éppen emiatt fontos, hogy az alábbiakban legalább röviden szó essék azokról az erőfeszítésekről, és nehézségekről, amelyben tulajdonképpen szinte minden, tudományos szempontból maradandót alkotó pályatársával osztozott. De ez Veressnek kollégáitól eltérően, akik egzisztenciális szempontból néhány év után megtalálták a helyüket, amellyel tudományos előremenetelüket is biztosították, és emelkedni tudtak a tudományos (akadémiai) ranglétrán is, nem sikerült. Beszédes bizonyítéka ennek, hogy a hozzá intézett levelek megszólítása egész életében a „tanár úr” maradt. Ami kifejezi azt a bonyolult, konfliktusokkal terhelt viszonyt, amely személyét a korabeli magyar történész társadalom képviselőihez fűzte.

Veress életpályája tehát történész kollégáival összehasonlítva nem volt szabályos, amelynek az oka alapvetően, ha nem is kizárólagosan, nehezen összeférhető személyiségében gyökerezett. Ezért nem sikerült megfelelő állást sem kapnia, jóllehet ezt többen is próbáltak szerezni számára. Az elsők között éppen Fraknói, aki 1903-ban írott levelében Veress-t arról tájékoztatta, hogy gróf Kuun Gézával együtt tárgyaltak a miniszterrel pártfogoltjuk álláshoz juttatása érdekében. Ekkor ugyan nem, de két év múlva Veressnek sikerült eljőnnie a dévai gimnáziumból, ahol Önéletrajza szerint nem éppen a legjobb viszonyt ápolta az egyébként általa lenézett igazgatóval, Téglás Gáborral.⁶⁸ 1905-ben tehát Kolozsvárra, az Erdélyi Múzeum Egyesület levéltárába került, ahol feladata az állomány rendezése volt. Itt eltöltött tíz év volt az egyetlen időszak az életében, amikor könyvtárosként a tudomány közelében, a középiskolai katedrához képest kisebb megterheléssel és szabadabban dolgozhatott.⁶⁹

Nyilván ez sem volt az igazi és megfelelő állás a számára, hisz a tudományos élet központja Budapest volt, ahová eredetileg is kerülni akart. 1909-ben felszillant a remény, hogy a Nemzeti Múzeum könyvtárába kerül. Az időzítés azonban nem volt szerencsés, fentebb láttuk, hogy pártfogójával, Fraknóival kialakult konfliktusa éppen ebben az időszakban tetőzött. Már csak ezért is nehezen hihető, hogy az áthelyezés a könyvtári számárlétra miatt hiúsult volna

⁶⁷ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy román tolmácsként végzett 25 évnyi munkájára könnyű és szívesen végzett munkaként, és ami a fő, anyagilag jól jövedelmező állásként tekintett vissza. MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 5068/93, fol. 123–124.

⁶⁸ MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 5068/93, fol. 76. 78–79. 85.

⁶⁹ Lásd MNL-OL Veress E. (P 1569), 5/460, fol. 13v. 14v.

meg, vagyis, hogy a megüresedett állásokat (Veress azért írt, mert értesülhetett egy felszabaduló helyről) a dolgozók „előléptetésével” töltik be, amelyre vonatkozóan már megtörtént az előterjesztés, ahogyan Fraknói állította a levélben.⁷⁰ A püspök ekkor a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának és Főfelügyelőségének a főintendánsa volt, tehát ha valakinek, akkor neki lehetősége lett volna arra, hogy elintézzze az áthelyezést az EME levéltárából. Hét évvel később, 1916-ban pedig arra hivatkozva utasította el Veress újabb kérelmét, amely a levélből kikövetkeztethetően a Nemzeti Könyvtár könyvtárosi állása lehetett, amelyre egyébként 1909-ben is pályázott (amikor Fraknói még javában hivatalában volt), hogy már megvált főfelügyelői tisztségétől, ezért forduljon utódjához, Mihalik Józsefhez.⁷¹

A másik személy, aki segíthetett volna, Fejérpataky László volt, aki 1915-ben került a Nemzeti Könyvtár éléről a Nemzeti Múzeum igazgatói székébe. Ám Veress visszaemlékezései szerint, aki hónapokon keresztül próbált állást találni pesti kapcsolatai segítségével, az első, aki elutasította felvételi kérelmét, éppen Fejérpataky volt, azt hozva fel ürügyként, amint ezt később Veress megtudta, hogy „román könyvészetével” eladta magát a románoknak.⁷² Végül még ebben az évben, tehát 1915-ben gróf Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspök ajánlására a vallás- és közoktatásügyi miniszter román referensként felvette a nemzetiségi osztályhoz.⁷³ Domanovszky Sándor egy érdekes levele⁷⁴ ugyanakkor arra világít rá, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba kerülésében valamilyen szerep jutott Szupán Vilmos királyi tanácsosnak, aki ekkor a minisztérium alá tartozó Országos Közoktatásügyi Tanács népoktatásügyi előadója volt. A Veress-levelezésben mindenesetre nincs nyoma, hogy kapcsolatban álltak volna egymással.

Domanovszky levelének van egy másik, Veress állásügye szempontjából figyelemre méltó mozzanata is. Miután Szupánra hivatkozva tájékoztatta kö-

⁷⁰ „Sajnálattal tudatom, hogy már régebben el volt határozva, hogy a múzeumi könyvtárban megüresedett állások fokozatos előléptetéssel fognak betölteni, s ezirányban a fölterjesztés már meg is történt.” MNL-OL Veress E. (P 1569), 5/460, fol. 42r.

⁷¹ Lásd *Dokumentumok*, 24. sz.

⁷² Fejérpataky vélhetően a következő, Veress által „nagy kiadványomként” említett munkát ki fogásolta: *Erdély- és magyarországi régi oláh könyvek és nyomtatványok 1544–1808*, Kolozsvár 1910. Más román témájú, hosszabb műve 1915 előtt nem jelent meg.

⁷³ MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 5068/93, fol. 106. Veress tévesen Fejérpataky Kálmánként említi. A vallás- és közoktatásügyi miniszter pedig Veress állításával ellentétben ekkor nem Apponyi, hanem 1913–1917 között Jankovich Béla volt.

⁷⁴ MNL-OL Veress E. (P 1569), 5/345, n. 11.

zelgő kinevezéséről, felhívta a figyelmét, hogy a közeljövőben megüresedik a Képviselőház könyvtárnoki állása. Az ügyben, amely bizalmasan kezelendő, Erdélyi Pál útján,⁷⁵ aki a kolozsvári Egyetemi Könyvtár igazgatójaként Veress főnöke volt, fel kellene vennie Szász Károllyal a kapcsolatot, aki eredetileg Szupánhoz hasonlóan a minisztériumban dolgozott az irodalmi- és tudományos osztály főnökeként 1910-ig, amikor a Tisza-párt országgyűlési képviselője lett. Ez a terv sem valósult meg. Veressnek tehát végül ugyan sikerült felkerülnie Budapestre, ám az elnyert állás a tudományos kutatás szempontjából távol állt az ideálistól. Ugyanakkor románügyi referensként sokat utazhatott, amelyet felhasználhatott tudományos munkája érdekében.

Nem alakult szerencsésebben tudományos előmenetele sem. 1913-ban jelöltette magát az MTA II. osztályának történettudományi („B”) alosztályába, ahol két hely üresedett meg. Erre a két helyre hárman jelöltették magukat: gróf Teleki Pál, Veress Endre és Éber László. Utóbbi művészettörténész és műfordító volt, ezért tulajdonképpen nem is itt, hanem a bölcséleti és társadalomtudományi („A”) alosztályba kellett volna jelöltetnie magát, amelyhez többek között a művészettörténet is tartozott. Az MTA április 24-ei nagygyűlésén Teleki grófot nem meglepő módon beválasztották a levelező tagok közé, a másik hely azonban indoklás nélkül üresen maradt. Néhány hónappal később, december 15-én rendkívüli „összes ülésen” Ébert Varjú Elemérrel együtt a II. osztály segédtagjaivá, majd újabb néhány hónappal később, 1914. május 7-ei nagygyűlésen levelező tagnak választotta.⁷⁶

Veress vetélytársa tehát kerülő úton, de bekerült az MTA levelező tagjai közé. A választásról két, Márkinak írott levélből értesülünk: „... akár honorálják a mi embereink, akár nem, mert a historikus legtöbbször a jövő elismeréséért dolgozik! Azt azonban megtehetnétek – egy kis összetartással, hogy ha már engem nem tudtok bevinni idén az Akadémiába, hát az ellenpárt kis zsidaját buktassátok meg: csak azért is!”⁷⁷ A durva célzás Éberre vonatkozott, aki zsidó származású volt. Néhány héttel később visszatért a témára: „Tudtam, hogy az én kedves ellenségeim megbuktatnak az Akadémiában, holott épp ők

⁷⁵ Veress Erdélyiről ellentmondásosan nyilatkozik. Önéletrajza bevezetésében felrótta neki, hogy soha nem segítette, sőt egyenesen kárt okozott neki, amikor egy döntése következtében évekkel később jutott csak feljebb a VII. fizetési osztályba. MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 5068/93, fol. 4. Ugyanakkor más helyen megértő, jóindulatú főnökként festi le, kiemelve, hogy Kolozsvárra kerülését Széchy Károly mellett neki köszönhetette. Uo., fol. 86. 88.

⁷⁶ Az ajánlásról lásd MTA KIKK Ms. K 1476, fol. 73v, a rendkívüli ülésről uo., 129rv, Éber beválasztásáról MTA KIKK Ms. K 1386, fol. 61v.

⁷⁷ A Márkinak írott két levelet lásd MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 5167, n. 89–90.

azok, akik húsz éven át minden akadémiai munkámat elfogadásra ajánlották s kinyomtatták anélkül, hogy csak egyet is visszavetettek volna!” 19 szavazatot kapott, amit a „ti buzgóságotoknak” tulajdonított, de neveket sajnos nem említ, ahogyan „kedves ellenségei”-ét sem. Ugyanakkor Márki április 23-ai, a választásról beszámoló levelében eléggé egyértelmű célzásokat tett a Veress ellen szavazóknak legalább egy részére. Említ egy Lajcsit, illetve hogy „Bécs, a levéltár és a múzeum” szavaztak ellene, akik „ellened is lesznek mindig”. A Lajcsi nagy valószínűséggel Thallóczy Lajost fedi, akit Veress az Önéletrajzában az említett ellenlábások közül a legsötétebb színekkel festett le.⁷⁸ „Bécs, a levéltár” pedig Károlyi Árpádot, aki éppen 1913-ig volt a bécsi levéltár igazgatója, jelenti akivel éppen ekkortájt szakadt meg a kapcsolata.⁷⁹ A „múzeum” vonatkozhat az akkori igazgatóra, Szalay Imrére, de jelentheti a nemzeti könyvtárat is, amely az MNM épületében kapott helyet. Ez esetben Fejérfataky igazgatóra kell gondolnunk, akit, mint láttuk, Veress szintén nem hízelgő módon emlegetett.

* * *

Nem lebecsülve a Veress jelleméből fakadó,⁸⁰ pályafutását messzemenően és negatívan befolyásoló és torzító személyi konfliktusokat, sem a talán szintén a lelki beállítódására visszavezethető különösen erős szenvedélyét, amely a források felkutatását a fontossági sorrendben a szintézisek elé helyezte, hangsúlyoznunk kell azt is, hogy Veress attitűdje teljes mértékben eltért a törté-

⁷⁸ MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 5068/93, fol. 55–56.

⁷⁹ Károlyi levelében (1912. január 11), amelyet sértődötten idéz Önéletrajzában is (MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 5068/93, fol. 57), azt írta Veressnek, hogy ő nem postahivatal vagy szállítóvállalat, és hogy ne a saját, hanem a hivatali címére küldözgesse a tiszteletpéldányokat, amelyből Károlyi egyébként azzal a feltétellel kapott volna, ha ír róla egy recenziót. MNL-OL Veress E. (P 1569), 5/729, fol. 759v.

⁸⁰ Veress leveleiről listát vezetett, amelyet 1883-ben tizenöt (!) éves korában kezdett el. Hagyatékában az utolsó év 1912, a többi lista elveszett, amire abból következtethetünk, hogy a neki érkezett levelek bal vagy jobb felső sarkán csekély kivételtől eltekintve 1912 után is mindig rávezette a válaszadás időpontját is. A listák fejlécére azt írta, hogy „Kinek írtam az ... évben?”, a végén pedig általában összesítette, hogy hány darabot írt, jöllehet eleve számozva írta be őket, és azt is feljegyezte, és aláírta (!), ha nem is minden évnél, hogy mikor zárta le a listát (például december 31, este). Több esetben még azt is odaírta a végére, hogy mi az, amit nem tartalmaz a lista... Úgy vélem, hogy ez a precizitás nem szokványos, és a kivetülése szörszállhasogatásra (különösen pénzügyekben) hajlamos jellemvonásának, amelyet tetézett saját igazához végsőkéig való csökönyös ragaszkodása, amely levelezésének tanúsága szerint sokakban erős ellenérzést váltott ki.

nész világétól. Kereskedőnek tanult, pályáját úgy is kezdte, ráadásul apja korai halála miatt egészen fiatalon el kellett tartania népes családját. Ez magyarázza, hogy forráskiadásait a szó szoros értelmében vállalkozásnak tartotta, – a vállalat szót rendszeresen használva munkájára – a kötetek népszerűsítését, terjesztését is üzleti alapon fogva fel, hisz kutatásai egy részét is saját forrásból finanszírozta. A különböző tudományos intézetek stallumain ülő kollégáinak ilyen jellegű problémákkal, nehézségekkel, mint amilyenekkel neki, legalábbis egyszerre, egy időben, nem kellett szembenézniük. Függetlenül attól, hogy mennyire voltak jogosak a Veress viselkedésével szembeni ellenérzések, annyi mindenképpen a javára írandó, hogy kortársai nem nagyon értették motivációit, kicsinyes anyagiasságnak, követelőzésnek fogva fel például a tiszteletdíjakkal, illetve a könyvek terjesztésével kapcsolatban megfogalmazott igényeit.

Az iránta megnyilvánuló ellenszenv sajnálatos, és a magyar tudományosság számára fájó következménye az lett, hogy az általa összehordott és csak részben kiadott anyag, valamint az óriási, fejben meglévő tudás és tapasztalat feldolgozásokban már nem tudott hasznosulni, hogy kikerüljön nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi tudományos térbe. Katedra és diákok hiányában nem volt meg az a szükséges motiváció, amely lendületet adhatott volna ahhoz, hogy a forrásoktól elrugaszkodva, élete utolsó évtizedeit a szintézis megfogalmazásának szentelje. Ékesen árulkodnak erről a hagyatékában olvasható alábbi sorai: „A XVI. századot tartom történelmünk legnagyobb korszakának: nagy és változatos eseményeiért, amelyekről tudomást szerezvén a külföld is, először kezdték valójában megismerni hazánkat, amelyben egymást követően oly kiváló férfiak és egyéniségek keletkeztek, amilyeneket egyetlen más századunkban sem találunk együtt. Ez lehet egyik oka talán annak is, hogy a század részletekbe menő igazi története mai napig sincs megírva s annak megalkotása még igen sokévi kutatás gyönyörűsége feladatának van fenntartva.”⁸¹

⁸¹ MTA KIKK Veress-hagyaték, Ms. 4178/1, fol. 34.

DOKUMENTUMOK⁸²

1.

*Déva, 1899. május 17.**Veress Endre az MTA Történettudományi Bizottsághoz*

(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/972, fol. 12v – concept.)

A M. Tud. Akadémia Tekintetes Történettudományi Bizottságának
Budapesten

A M. Tud. Akadémia felhívását olvasva mély tisztelettel esedezem, méltóztassék a Scitovszky János hercegprímás⁸³ emlékére tett alapítvány idei 1899. évi kamatját nekem engedélyezni s ezáltal lehetővé tenni, hogy sokévi levéltári kutatásaim anyagát Rómában a Fraknoi Vilmos püspök úr önméltósága által alapított történelmi intézet előnyeit élvezve – kiegészíthessem, amennyiben két olyan magyar egyháztörténelmi tárgyam s megkezdett munkám is van, melyet nem tudok addig befejezni, amíg a római levéltári kincs megfelelő részeit át nem néztem.

Az egyik: Báthory András bíbornok, erdélyi fejedelem életrajza, melynek egyházi vonatkozásait óhajtanám tanulmányozni ama nyomok alapján, melyekre nyolc év alatt – mióta e témán dolgozom – bukkantam. Mily körülmények és nehézségek közt lett Báthory például miechóvi prépost, majd bíbornok, vármiai coadjutor és püspök, mit végzett 1583 és 1586-iki két római útjában, milyen volt az erdélyi katolikus papság helyzete, melyről jelentéseket küldözgetett a római kúriának stb., mind oly kérdések, melyeknek részleteiről egyedül a vatikáni levéltár adhat fölvilágosítást. S kutatáimnak [!] alkalomszerű fontosságot is nyújt az a körülmény, hogy ez év őszén éljük a szerencsétlen véget ért bíbornok halálának 300-ik évi fordulóját.

⁸² A szövegek átírásánál a helyesírás részleges modernizálása mellett megtartottam a levélírók eredeti, sajátos kifejezőmódját, illetve néhány egyértelmű esetben a rövidítéseket. Csupán a nyilvánvaló helyesírási hibákat javítottam, illetve jeleztem felkiáltójellel. A megszólítások előtt szereplő dátumok közlése az ismétlődések elkerülése miatt maradt el, a levelezőlapok előlapján feltüntetett címzések közlése pedig azért, mert tartalmi szempontból nem gazdagítják az alább olvasható szövegeket.

⁸³ Scitovszky János (1785–1866) esztergomi érsek, Magyarország prímása (1849), bíboros (1853), az MTA anyagi támogatója és igazgatósági tagja (1853). Végrendeletében tekintélyes magánvagyonának egy részét jótékony célra ajánlotta fel, amely 1895-től Forster-Scitovszky alapítvány néven három tízéves ciklust ért meg. Erről lásd a díjazottak listájával FEKETE GÉZÁNÉ, *A Magyar Tudományos Akadémia jutalomdíjai 2: 1859–1900*, Budapest 2000, 168–169.

Másik, szélesebbkörű tárgyam a moldvai magyarság története. Ehhez 1888 óta gyűjtök, amikor közöttök is jártam, s mióta, főleg a XVII. századra nézve a bécsi cs. és kir. államlevéltárban (s másutt is) tömérdek anyagot találtam, rájöttem, hogy moldvai véreink politikai és közművelődési történetét tulajdonképpen misszionáriusok irataiból, s az egyházi vizitációkról beküldött jelentésekből lehet megírni. Ilyen kiadatlan jelentésem sok van az 1640–1666 közti évekből, de a megelőző és utána következő évek eseményeiről vajmi keveset tudunk. Munkám egy XVII. századi önálló fejezetét még tán ez évben sajtó alá adhatom, de az egész tárgy összefoglaló rendszeres feldolgozása római kutatások nélkül lehetetlen.

Feladatom érdekes tárgya olyan, mellyel – néhány kísérlettől eltekintve – még senki sem foglalkozott, s én is csupán a Tekintetes Bizottság tapasztalt kegyes pártfogásával próbálkozhatom meg. Ezt a támogatását szorgalommal és becsületes munkával igyekezném meghálálni, ezért kérésemet megújítva vagyok a Tekintetes Bizottság kész híve és alázatos szolgája.

Déván, 1899. május 17-én

Dr. Veress Endre állami főreáliskolai tanár

2.

Déva, 1900. április 21.

Veress Endre az MTA Történettudományi Bizottságához
(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/972, fol. 20rv – *concept.*)

A M. Tud. Akadémia Tekintetes Történettudományi Bizottságának
Budapesten

A M. Tud. Akadémia közzétett felhívása folytán mély tisztelettel esedezem, méltóztassék a Scitovszky János hercegprímás emlékére tett alapítvány idei, 1900. évi kamatját nekem engedélyezni, s azáltal lehetővé tenni, hogy sokévi levéltári kutatásaim anyagát Rómában – a Fraknoi Vilmos püspök úr őméltóságától alapított történelmi intézet előnyeit élvezve – kiegészíthessem. E kiegészítésre három magyar egyháztörténelmi tárgyú munkám vár már évek óta, melyeknek egyikét sem tudom befejezni, míg a római levéltári kincs megfelelő részeit át nem néztem.

Az egyik: Az erdélyi katolicizmus és katolikus püspökség a Báthoryak korában (1570–1613). Tárgyam célja ismertetni azt a katolicizmust, melynek Erdélyben még a XVI. század legvégén is házas papjai voltak, és kikutatva ennek okait, jellemezni a katolicizmus küzdelmét a protestantizmussal.

Másik munkám: Báthory András bíbornok erdélyi fejedelem életrajza, melynek egyházi vonatkozásait óhajtanám tanulmányozni.

Harmadik, szélesebb körű tárgyam: A moldvai magyarság története, amit – miként eddigi kutatásaimból meggyőződtem – tulajdonképen misszionáriusok irataiból, egyházi vizitációkról beküldött jelentésekből, a vatikáni levéltár Nunziatura di Moldavia e di Polonia c. gyűjteményeiben őrzött iratokból lehet megírni.

E megkezdett munkáim befejezéséhez kérem ismételten a Tekintetes Bizottság kegyes támogatását, maradván [?] Déván, 1900. ápr. 21-én.

Kész híve és alázatos szolgája

Dr. Veress Endre
állami főreáliskolai tanár

3.

Budapest, 1900. június 8.

Kivonat az MTA Történettudományi Bizottságának jegyzőkönyvéből
(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/972, fol. 72r – cop.)⁸⁴

Kiírt cikk

A M. Tud. Akadémia Történelmi bizottsága 1900. június 8-án tartott ülésének jegyzőkönyvéből

3. Előadó bemutatja Dr. Veress Endre és Beke Antal⁸⁵ beadványait, melyekkel magukat a Forster⁸⁶-Scitovszky alapítvány kamataiból részesíttetni kérik.

⁸⁴ Gépelt, hitelesített másolat az eredetiről.

⁸⁵ Beke Antal (1838–1913) katolikus pap, kanonok, történész.

⁸⁶ Forster Gyula báró (1846–1932) a Műemlékek Országos Bizottsága elnöke (1904–1922), akadémikus, a magyar műemlékvédelem egyik megteremtője. Az említett alapítványt 1894-ben tette, amelyet az MTA Történettudományi Bizottságának ugyanaz évi döntése alapján 10 évenként felváltva magyar egyháztörténeti művek és levéltári kutatások támogatására fordítottak. FEKE-TÉNÉ, *Az MTA jutalomdíjai*, 168.

Az alapítvány kamatai legközelebb a jövő év elején lévén esedékesek: a bizottság e tárgy felől a döntést őszi ülésére halasztja.

K.m.f.

Fejérpataky László⁸⁷
biz. előadó

4.

Déva, 1900. november 4.

Veress Endre Fraknói Vilmoshoz

(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 2r – *concept.*)

Főtisztelendő Méltóságos Uram

Most értesülök, hogy a M. Tud. Akadémia a római magyar ösztöndíj jövő évi kamatja nagy részét nekem kegyeskedett megítélni. Régi forró vágyam teljesül e kitüntető határozat folytán, mely lehetővé teszi, hogy Báthory András bíbornok-fejedelem életére, a moldvai csángó magyarok történetére vonatkozó sokévi levéltári kutatásaim (ezer darabnál gazdagabb) anyagát Rómában kiegészíthessem. De a hála és a köszönet első szava Méltóságodat illeti, kinek kegyes hozzájárulása és támogatása nélkül e szándékomat nem valósíthatnám meg. S midőn sietek ezt Méltóságodnak – egyelőre ezúton – kifejezni, kérem, kegyeskedjék jelezni, mikorra mehetek, s nem lennék-e alkalmatlan, ha már jövő hó elején indulnék, hogy szabadságoltatásomat is a szerint kérelmezhessem.

Nagybecsű intézkedését kérve,
vagyok Méltóságod kész híve és alázatos szolgája

Dr. Veress Endre
általános főreáliskolai tanár

Déva, 1900. XI/4.

⁸⁷ Fejérpataky László (1857–1923) történész, akadémikus, az OSZK igazgatója (1901–1915), a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója (1920–1923). 1889–1914 között a Történettudományi Bizottság előadója volt. Pályafutásáról részletesen lásd a kötetben Fedeles Tamás tanulmányát.

5.

*Budapest, 1900. november 7.**Fraknói Vilmos Veress Endréhez*

(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 28r – m.p. orig.)

Tisztelt Tanár úr!

Örvendek, hogy régi vágya teljesül. Kívánom, hogy római tanulmányai eredményben gazdagok legyenek.

Az, hogy mikor megy Rómába, egészen tetszésétől függ. A megszavazandó összeg 1901 első napjaiban fog kiutalványoztatni.

Megjegyzem, hogy a jövő évi ösztöndíj két részre osztatott. A nagyobb rész 500 ft. Kegyednek jut, a kisebb 170 ft. egy premontrei tanárnak.⁸⁸

Az utóbbi éppen azért házamban fog lakást és ellátást nyerni, míg Tisztelt Tanár úr lakásáról és ételmezéséről saját maga fog gondoskodni. Egyéb iránt a jelezett összeg elegendő arra, hogy 4 hónapot tölthessen Rómában.

Tisztelettel

Fraknói Vilmos

6.

*Róma, 1902. március 3.**Fraknói Vilmos Veress Endréhez*

(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 4rv – m.p. orig.)

Tisztelt Tanár úr!

Köszönöm szíves közleményét. Azt hittem behatóbban foglalkozik Fráter György gyilkosai ellen indított perrel.

Sajnálom, hogy a kolozsvári ügy elintézése annyira késik. Igen helyes, hogy flegmával néz elintézése elé. Ha Déván marad, nem volna nehéz az Akadémiánál és a Minisztériumnál is kieszközölni, hogy 1903-ban újból Rómába jöjjön.

Beküldötte e már jelentését az Akadémiánál? Igen kíváncsún tartanám, hogy a tavasz folyamán a Báthory Zsigmond korabeli római diplomáciai összehívottatásokról az Akadémiában vagy a Történelmi Társulatban felolvasást tartson.

⁸⁸ Beke Antal. Lásd a 3. sz. iratot.

Örömmel nézek elébe a tavasszal [tett] ígérete beváltásának.
Isten áldja. Szíves üdvözlettel
kész szolgája

Fraknói Vilmos

Bizonyára értesült a lapokból hogy szegény Horki Felix meghalt.⁸⁹

7.

Budapest, 1902. november 7.

Fraknói Vilmos Veress Endréhez

(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 7r – m.p. orig.)

Tisztelt Tanár úr!

Köszönettel veszem a kéziratot. Végtelenül gazdag, becses gyűjtemény. De még sok tenni való van rajta. Hézagok is vannak. Az 1595 januáriusi prágai szövetséget létrehozó tárgyalásokat alig lehet mellőzni. Néhány nap múlva visszaküldöm.

Azt hittem, hogy már Kolozsvárt van.

Nem jó Rómába?

Szíves üdvözlettel

Fraknói Vilmos

8.

Budapest, 1902. november 11.

Fraknói Vilmos Veress Endréhez

(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 9r–10r – m.p. orig.)

Tisztelt Tanár úr!

Köszönettel küldöm vissza nagybecsű gyűjteményét. Sajnos csak néhány lapra terjedő anyagot szabad volt, térszűke miatt abból kölcsön venni. Ami az editiót illeti, azt [?] csakis [?] okvetlenül élőszóval kell megértekeznünk.

Bemutatnom nem kellett a gyűjteményt, mert a Vatikáni Okirattár bizottsága, nem a Sz. I. Társulat volna a kiadó.

⁸⁹ Horki Félixre lásd e kötetben (*Függelék/II*): *Fraknói-dokumentáció*, 13. sz. (jegyzetben).

Nagyon óhajtanám, hogy egy félévet töltsön Rómában, de szabadságidejének engedélyezése iránt csak a Történelmi Bizottság határozata alapján lehetne lépéseket tenni. Tehát circulus vitiosussal állunk szemközt.

Szeptemberi leveléből azt következtettem, hogy a kolozsvári ügy már el van intézve.

Isten áldja. Meleg üdvözléssel vagyok igaz híve

Fraknói Vilmos

A Vatikáni Okirattár bizottsága a gyűjteményének jelen összeállításában és kiterjedésében kiadására nem vállalkozhatnék. Egy 50 íves nagy kötetben az Erdélybe küldött nunciások levelezésének (fontosabb más iratok melléklésével) kiadására kellene szorítkoznunk.

9.

Déva, 1902. november 18.

Veress Endre az MTA Történettudományi Bizottságához
(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/972, fol. 34^r–39^r – *concept.*)

A M. Tud. Akadémia Tekintetes Történelmi Bizottságának Budapesten

Engedélyt nyervén reá (a Tekintetes Biz. f. évi május 8-ikán tartott üléséből), hogy római levéltári kutatásaimról szóló jelentésemet ez év őszén terjeszthessem elő, szerencsém van ezt most ezennel megtenni, tiszteletteljesen előrebocsátván, hogy e jelentésem tisztán csak a kutatás kereteit jelzi, míg annak eredményeit, s a mellékletben megtekintésre küldött másolatok tudományos értékét önálló történeti értekezésekben bátorkodom majd később a Tekintetes Bizottság illetve az Akadémia II. osztálya elé terjeszteni.

Múlt évi január hó első napjaiban felvéve a Forster-Scitovszky-alapítvány kamataiból számomra fenntartott 950 koronás összeget, Fiumén át indultam Rómába a Vatikáni Levéltár felé, melybe Fraknói Vilmos úr öméltósága 1901. jan. 11-ikén volt kegyes bevezetni. Ettől kezdve a levéltár bezárása napjáig június 26-ikáig minden napot ott töltöttem és – hálát adva Istennek megtarott jó egészségemért – nyugodt öntudattal mondhatom, hogy a levéltári munkaidő egyetlen napját, sőt óráját sem mulasztottam el. Vétkes kötelességmulasztásnak tekintettem volna ezt, mert ismeretes, hogy a Vatikáni levéltár minden ünnepnapon és csütörtökön be van zárva s naponta csupán három, illetve négy órán át áll nyitva a kutatók számára, úgy hogy e rendszabály folytán a Ró-

mában töltött félévem alatt csupán száz munkanapom volt. Annyival inkább szorgalmasan használtam fel hát e rövid idő minden percét naponta egy óráig, ameddig a levéltár zártával a Vatikáni Könyvtár kéziratárában dolgoztam. Ezen kívül Róma egyéb könyvtárait is átbúvároltam tárgyamra nézve: csütörtöki napokon a Barberiniben, a Vallicellianában, délutánonként a Victor Emmanuele vagy a Corsini-könyvtárban működtem, sok olyasmit találván, ami a prágai gyűjteményekben hiányzott, vagy csonka példányokban volt meg; s dolgoztattam a porosz és osztrák történeti intézetekben hogy a XVI. századra vonatkozó nunciatúra-irodalommal s az olasz kiadványokkal megismerkedhessem. Másoltam és másoltattam is boldogan, mint valami XVI. századi humanista nem sajnálván reá áldozni. Célba vett nagyarányú munkámra az Akadémia segélyén kívül tanári fizetésemet és megtakarított pénzecskémet [fordítottam], csak így sikerülhetett római tartózkodásom rövid félévi ideje alatt ezt a gazdag és értékes hatkötetnyi nagy anyagot összegyűjtenem, melyet szakok szerint rendezve s jegyzetekkel ellátva úgyszólván sajtókészen az alábbiakban van alkalmam bemutatni:

Az I–II. kötet: Erdélyország és a Szentszék a Báthoryak idejében (1571–1613) 1204 lapon tartalmazva a pápák levelezését az erdélyi fejedelmekkel, az Erdélybe küldött 5–6 prágai nuncius utasításait és jelentéseit s más egyéb oly fontos vallásügyi oklevelet, melyeknek ismerete nélkül Erdélyország vallástörténetének e nevezetes korszaka meg sem írható. Éppen ezért e gyűjteményemet a magyar Monumenta Vaticanába szántam, melyben egy kis kiegészítéssel legméltóbb helye is lenne.

A III. kötet: Somlyai Báthoryak római levéltárak világitásában (1571–1613) címen 763 lapon, gyűjteménye a Báthoryaktól eredő vagy rájuk vonatkozó oly leveleknek, melyek politikai szereplésükről s lengyelországi életükről nyújtanak eddig teljesen ismeretlen adatokat és jellemrajzokat akkora változatosságban és tömegben, mely kiegészítve lengyel és oroszországi anyagomat, a Báthoryak teljes okmánytárát alkotja.

A IV. kötetbe Vegyes római másolatok cím alá 192 lapon azokat a leveleket szedtem össze, melyek Basta György erdélyi szereplésére vonatkoznak, vagy melyeket erdélyi fejedelmek írtak Moldvában és Havasalföldön, illetve melyek a két vajdaság történetét bővítik.

Ennyit gyűjtöttem római időzésem első négy hónapjában, mikor aztán a Történelmi Bizottság 1901. május 4-iki nagybecsű határozatával további másoltatásra 400 koronát kaptam, ezt az összeget arra fordítottam, hogy előterjesztésem szerint lemásoltassam 250 lapon.

Az V. kötet anyagául azokat a XVI. és XVII. századi olasz leírásokat Magyar- és Erdélyországról, melyeket tervszerűen gyűjtöttem s melyek nem kevesebb, mint 19 új, kiadatlan leírással gazdagítják földrajztörténeti szegényes irodalmunkat, és végül a VI. kötetre: Carrillo Alfonz levelei a Báthoryakról címen, a spanyol jezsuita 316 lapra terjedő 1591–1606-iki bizalmas levelezését, mely bevilágít az erdélyi fejedelmi udvar belsejébe, és Báthory Zsigmond politikájáról s működéséről olyan titkos (ad proprias manus közölt) adatokat tartalmaz, melyeket másutt hiába keresnénk. És e gyűjteményem immár teljes, befejezett lévén, annyira, hogy egyébként gazdagítani nem is remélhető – tisztelettel felajánlom egyúttal kiadásra s kérem, méltóztassék bírálatra kiosztani. Nem javítottam át még természetesen a gyűjtött anyagot az ortográfia egységessé tétele szempontjából s nem írtam meg a hozzávaló bevezető tanulmányt; mit azonban azonnal meg fogok tenni, amint arról értesülök, hogy sajtó alá adható. A gyűjtemény kényelmesen elférne a Monumenták „Diplomataria” osztályának egy 18–20 ív kisebb kötetében, mely Erdély történetének jelzett részét egészen új világításba helyezné.

Előbb ismertetett öt kötetem anyaga még nem teljes és kiegészítésre vár még azokból a római collectiókból, melyek átnézésére fizikai időm már nem volt. Hogy tehát ezt tehessem, tisztelettel kérem, méltóztassék a Forster-Scitovszky alapítvány ez idei kamatait ismét nekem adni. Annak segítségével bevégezvén munkámat kötelezvén magamat, hogy újból félét dolgozom Rómában, hol reménységem van bejutni ezúttal még a Propaganda Fide levéltárába is, hogy a milkói püspökség s az alája tartozó moldvai csángó magyarok történetére egybeült gyűjtött eddigi gazdag anyagomat is kibővíthessem.

Hálásan köszönöm a Tekintetes Bizottság kitüntető támogatását, mellyel íme a bemutatott 2725 lapnyi kiadatlan új római anyaggal sikerült történelmi ismereteinket gazdagítanom, s ha e támogatásában újra kegyes lenne részesíteni, meg vagyok győződve, hogy – midőn már a római viszonyokat, s tudományos köröket megismertem –, még szebb eredményről tudnék jövő évben ilyenkor beszámolni.

Kérésemet megújítva, vagyok a Tekintetes Bizottság kész híve és szolgálja

Dr. Veress Endre
állami főreáliskolai tanár

Déván 1902. XI/18

10.

Budapest, 1902. december 3.

Kivonat az MTA Történettudományi Bizottsága jegyzőkönyvéből
(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/972, fol. 76r – cop.)⁹⁰

Tekintetes Dr. Veress Endre főreáliskolai tanár úrnak Déva

Kiírt cikk a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága 1902. december 3-án tartott ülésének jegyzőkönyvéből

2. Előadó felolvassa Dr. Veress Endre jelentését a Forster-Scitovszky alap segítségével Rómában végzett levéltári kutatásairól és a bizottság anyagi támogatásával végzett másoltatásokról, melynek kapcsán bemutatja a hat szempont szerint csoportosított másolati anyagot. E csoportok egyike (Carillio Alfonz levelei a Báthoryakról) teljes lévén, azt kiadásra felajánlja. A többi csoportok (Erdélyország és a Szentszék a Báthoryak idejében, két kötetben, Somlyai Báthoryak a római levéltárak világában, Vegyes római másolatok, XVI-XVII. századi olasz leírások Magyar- és Erdélyországról) teljessé tételére és kutatásainak folytatására pedig kéri, hogy a Forster-Scitovszky alapítvány esedékes kamataiban ismét őt részesítesse.

A bizottság a jelentést jóváhagyólag tudomásul veszi, és Veress Endre nagy szorgalommal és teljes odaadással végzett eredményes munkássága fölött elismerését teljes készséggel nyilvánítja. A kiadásra felajánlott gyűjtemény megbírálásra Fraknói Vilmos biz. tagot kéri meg, és javaslatot tesz az Akadémiának, hogy a Forster-Scitovszky alapítvány 1903-ban esedékes kétévi kamatjának egyikét Dr. Veress Endrének ítélje oda, hogy annak segítségével 1903. év elejétől fogva római levéltári kutatásait folytathassa.

Fejérpataky László
biz. előadó

K.m.f.

⁹⁰ Gépelt, hitelesített másolat az eredetiről.

11.

*Budapest, 1903. május 17.**Fraknói Vilmos Veress Endréhez*

(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/46o, fol. 12v – m.p. orig.)

Tisztelt Tanár úr!

Bocsássa meg, hogy nagy elfoglaltságom miatt nem írhattam. A Tisztelt Bizottság 600 koronát szavazott meg. Gróf Kuun Géza⁹¹ is, magam is szólottunk a Miniszter úrral, és az illetékes többi tényezőkkel. Sajnos Budapesten most nincs kilátásban üresedés. Így tehát vissza kell térni egyelőre a kolozsvári combinatiohoz, a melynek valósulása bevégzett ténynek tekinthető. Meleg üdvözléssel

FV

12.

*Budapest, 1907. szeptember 15.**Fraknói Vilmos Veress Endrének*

(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/46o, fol. 32r–33r – m.p. orig.)

Tisztelt Doktor úr!

Természetesnek tartom, hogy e kínálkozó kedvezőbb állást elfoglalni kívánja. Azon leszek, hogy az illetékes tényezőket én is informáljam.

A kötet megjelenését októberben lehetetlennek tartom. Mert az én bevezetése (bár rövid lesz) nem készülhet el hirtelen. A külföldi olasz közönséget tájékoztatni kell Erdély helyzete és előzményei tekintetében.

A magyar bevezetést már átnéztem. Bizony sok törlést és módosítást kellett végezni. Ezzel még el nem készültem teljesen. A pápa jellemrajzában nem szabad olyan terjengőnek lenni. Hasonlóképpen felesleges a Báthory Zsigmondra vonatkozó közismert részleteket a magyar publikumnak elmondani. Csudálkozom, miképp írhatja, hogy Viscontit azért küldte a pápa Erdélybe mert, a Romagnát a „banditáktól megtisztító.” Csodálkozom, miképp mondhatja, hogy B. Zs.⁹² a nuntiusnak „ura” „fejedelme” volt, hogy a nuntius „két hétig cammogott” etc. etc.

⁹¹ Kuun Géza (1838–1905) magyar nyelvész, orientalista, filológus, számtalan magyar és külföldi tudományos társaság tagja volt.

⁹² Báthory Zsigmond.

De valahogy majd csak rendbe hozom. Mindenesetre előleg közlöm Kegyedd az átdolgozást. Ne haragudjék. A Kegyed érdeke éppúgy lebeg előttem, mint a vállalaté. Higgye el, ha a bevezetést változatlanul közölném, ez súlyos csapást mérne Kegyed írói reputációjára és megakasztaná előmenetelét.

Isten áldja. Szívesen üdvözlí

Fraknói Vilmos

13.

Budapest, 1907. december 4.

Fraknói Vilmos Veress Endréhez

(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 36r–37r – *m.p. orig.*)

Tisztelt Tanár úr!

Becsés levelére nem válaszoltam rögtön, mert a Vatikáni Okirattár bizottsága Esztergomban lakó elnökével, Por A.⁹³ barátommal kívántam érintkezésbe lépni.

Ne vegye, kérem, rossz néven, ha érthetetlennek tartom azon közlését, hogy mintegy 1000 líra kiadásai voltak a Vatikáni Okirattár sajtó alatt levő kötetére.

Csak is másolásokra lehettek kiadásai. Amint én a kézíratra visszaemlékezem és a másolási díjakat ismerem, a Bizottság által előlegezve utalványozott összeg e célra elegendő lehetett.

Ezen kutatások céljából külön utakat nem tett, tartózkodását nem kellett meghosszabbítani.

Mikor szíves volt a kötetet kiadásra ajánlani és figyelmeztettem, hogy az alapcsékély maradvánnyal rendelkezik csak, Kegyed akkor kijelentette hogy ígényeket támasztani nem fog és a tiszteletdíj megállapítását teljesen ránk bízta.

Erre tisztán világosan emlékezem. Csak is ilyen alapon határozhattam el magamat ajánlatának elfogadására.

Mindazonáltal tekintettel arra, hogy évek óta foglalkozik e munkálattal és most már nem Kegyed az oka a megjelenés késésének, kieszközöltem hogy 1000 korona tiszteletdíj utalványoztassék Kegyednek, mely összeg a Magyar Földhitel [Bank] útján expedáltatni fog.

Egyébíránt meleg üdvözlettel vagyok tisztelő híve

Fraknói Vilmos

⁹³ Pór Antal (1834–1911) esztergomi kanonok, történész, az MTA rendes tagja.

14.

*Kolozsvár, 1907. december 5.**Véress Endre Fraknoi Vilmoshoz*(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 29r–31r – cop.)⁹⁴

Fraknoiinak!

Méltóságos Uram

Méltóságod mai postával vett levelére sietek azonnal felelni, mielőtt még kezemhez jutna a benne jelzett tiszteletdíj összege. S teszem ezt ívalakban írva, hogy azt Méltóságod szükség esetén beterjeszthesse a Vatikáni Magyar Okirattár-Bizottságnak s e jelentésem egyúttal beszámolóinak is tekintethessék.

Miután a Báthoryak korával 1891 óta foglalkoztam, 1900 végén megkaptam a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottságától a Forster-Scitovszky-ösztöndíj 2/3 részét, azaz 950 koronát, azzal a megbízatással, hogy tanulmányozzam a VIII. Kelemen pápa részéről Erdélybe küldött követek jelentéseit. A fővárosból 1901 januárius 5-ikén indultam Rómába, hol az akták oly tömegére akadtam, hogy a vatikáni levéltár bezárásáig, azaz június 29-ikéig ültem ott dolgozva, sőt előterjesztésem folytán Méltóságod kegyes ajánlatára két év múlva, 1903 első napjaiban ismét lejutottam Rómába, ezúttal csonkítatlanul megkapván az ösztöndíj teljes összegét, azaz 1350 koronát. Ekkor is teljes hat hónapot töltöttem az örökvárosban, a kétízben kapott 2300 koronáért tehát kerek 12 hónapot, s hogy ez az összeg még napiköltségeimre sem volt elég, nemhogy belőle egyetlen líra is jutott volna másolásra, azt gondolom még bizonyítanom sem kell. Másolataimat bizony tanári fizetésemből s megtakarított garasaimból fedeztem, mert hisz a Vatikáni Bizottságtól mindössze 250 lírát kaptam 1901. május elsején. Igaz, hogy 1906 tavaszán három hónapra megint kiküldött a Történelmi Bizottság Rómába csekély 400 k. úti segéllyel, de ekkor már Carrillo és Basta levelezései kiegészítése végett, úgy hogy abból az összegből Monumenta Vaticana-kötetemre semmit sem költhettem, de nem is kellett, mivel kötetem már sajtó alatt volt s ma már félesztendő óta teljesen készen is áll, indexeivel együtt, csupán a Bizottság jóváhagyását, illetve az Előszót várva, hogy megjelenhessék.

Kötetem Méltóságod hozzájárulásával, „Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből” címet kapta s tartalmaz az 1592–1600 közti időből 57 íven, azaz 453 lapon 347 oklevelet, a mihez járulnak még a Bevezetés meg az index ívei. Megjegyzem, hogy eltérőleg a vállalat előbbi köteteitől,

⁹⁴ Gépelt, aláírt másolat.

az okleveleket borgis-szedéssel szedtettem, hogy az bármely külföldi hasonló kiadvánnyal kiállja a versenyt, sőt – remélem – felül is múlja azokat, csín, pontosság és lelkiismeretesség dolgában, minthogy anyagom kiadásában nem szorítkoztam csupán Rómára, hanem külön utazásokat tettem munkám érdekében, hetekig dolgozván Milánóban, Modenában, Firenzében, Velencében és útban hazafelé Innsbruckban, Bécsben és Gyulafehérvárt. E sok külön utazás költségét a magaméból előlegezván, anélkül, hogy arra bárkitől is valamit kaptam, sőt kértem volna is, gondolván, hogy a Bizottság méltányos lesznek ezekért irántam, minthogy ez utakat csak is azért tettem meg, hogy munkám annál teljesebb legyen s lelkiismeretemet megnyugtassam a tekintetben, hogy ahol csak valamit találni reméltem, felkutattam s lemásoltam. Hiszen való igaz, hogy kéziratom betérjesztésekor, 1905. május elején azt a kijelentést tettem Méltóságodnak, hogy igényeket nem támasztok s a tiszteletdíj megállapítását teljesen a Bizottságra bízom, de mert épp mivel teljesen megnyugszom a Bizottság eljárásában, egészen magától értetendőnek gondoltam, hogy kész kiadásaimat amúgy is megtérítik. Hogy pedig ezek mily összegre terjednek, arról szerencsém van ez alábbi kimutatással szolgálni.

Munkámnak mai napig is meglévő s már kiszedett oklevélanyaga, melyet igazam bizonyítására kész vagyok bármikor a Bizottság rendelkezésére bocsátani, összesen 1003 lapra terjed, amiből külön díjazás alá jut a firenzei állami levéltárból szerzett 23 oklevél, s a milánói Ambrosianában talált 38 oklevél megfelelő lapszáma, mivel ez említett két helyen másolóim nem lapszámra, hanem óraszámra dolgoztak, óráját két lírával számítva. E 61 oklevél anyagát száz lapnyira téve, marad 903 lap, amit átlagosan 40 centesimóval számítva, kitesz másolatásuk 361.20 lírát, míg az óraszám menők másolata száz lírát. Fent jelzett kutatóutam, melyre sem a Történelmi Bizottság, sem a Vatikáni Okirat-tár-Bizottság nem kötelezett, de csupán ügybuzgóságom késztetett, 1901, 1903 és 1905 nyarán legalább egy hónapot vett igénybe, amit csak napi tíz lírával számítva kitesz 300 lírát, az utazás költsége Rómából Bécsig legalább 100 lírát. Végül, hogy munkámban még olasz szakember se találhasson hibát, az egyes íveket átnéztettem Domenico Presutti⁹⁵ vatikáni kitűnő másolóval is, ami neki 67 munkaóráját vette igénybe, de tekintettel arra, hogy ezt a korrekturát ott-hon végezhetette csupán egy lírájával számította, tehát 87 líra, s az 57 év egymás utáni fokozatos küldözgetéseinek postadíja legalább 13 líra lévén, összes nyers és jóhiszeműleg a Bizottság jóváhagyása reményében tett kiadásom a fentieket

⁹⁵ Domenico Presutti volt az egyik hivatásos vatikáni másoló, akinek a szemmel láthatóan elégedett Veress hosszú éveken keresztül adogatta a megbízásokat.

összegezve 961 líra 20 centesimo. De ehhez járul még annak az egész Európára kiterjedő nagy levelezésemnek portója, melyet e kötet érdekében hét éven át folytattam, meg a korrektúraívek nyomdába küldözgetésének portója, ami bizonyára kitenne 200 koronát, ha feljegyezhettem volna, amit éppen, hogy fedezett a Bizottságtól másolásra kapott 250 lírányi összeg.

A fentieket azért tartottam szükségesnek a Bizottság becses tudomására hozni, hogy tiszteletdíjam megállapításánál figyelembe venni méltóztassék, s amennyiben a Bizottság pénztára engedi, hét évi fáradságomat is – minthogy még az ívek korrekturáját is magam végeztem – valamiképpen jutalmazni kegyeskedjék.

Kolozsvár, 1907. december 5-én
Méltóságod kész híve és szolgálja

Dr. Veress Endre
tanár

15.

*Budapest, 1908. február 5.
Fraknói Vilmos Veress Endréhez*

(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 4^{or}–4^{1r} – *m.p. orig.*)

Tisztelt Tanár úr!

Tátrafüredből hazaérkezve itt találtam levelét. Évek óta tapasztalta, hogy őszinte jóakarattal, elismeréssel és rokonszenvvel voltam Kegyed iránt. Tehát szó sem lehet róla, hogy animozitás, elfogultság élne bennem Kegyed személye és munkássága iránt. De ez a kiadvány ügye annyira elkeserít és izgatottságban tart, hogy sem decemberi ajánlott levelét sem a mostanit felbontani nem voltam képes. Amikor utolsó levelemet Kegyednek megírtam, újból elővettem bevezetését.

És most gondosabb, behatóbb áttekintés után arról győződtem meg, hogy azt korábbi javításaim után, semmiképpen nem lehet közölni. Nincs abban egyetlen mondat sem a mely megállhat. Én nem tartom magamat kiváló írónak, stilsztának, de el nem tudom képzelni, miképp tudta Kegyed ezt a bevezetést írni!

Most Tátrafüreden a Kegyed bevezetése és az én munkám alapján egészen új bevezetést fogalmaztam meg, amely névtelenül jelennék meg az Oklevéltár

élén.⁹⁶ De utólag scrupulusaim támadtak, vajon az Oklevéltár szerkesztése és jegyzeteinek szövege megfelel-e az igényeknek?⁹⁷

Nem mertem még hozzáfogni az Oklevéltár áttekintéséhez. Irtózom attól, hogy másnak kellemetlenségeket mondjak vagy tegyek. De nem segíthetek magamon másként, mint nyíltsággal.⁹⁸ Nagyon kérem, ne gondoljon arra, hogy egyelőre most ezt az ügyet személyesen megbeszélje velem.⁹⁹ De ha valakit itteni barátai közül megbíz, szívesen igazolom előtte a bevezetésről mondott ítéletemet.

Isten áldja. Vagyok és maradok igaz híve

Fraknói Vilmos

Tiszteletemet Önagyságának.

16.

Budapest, 1908. november 28.

Fraknói Vilmos Veress Endréhez

(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 43r – m.p. orig.)

Budapest, 1908. nov. 28¹⁰⁰

Tisztelt Tanár úr!

„Infandum jubes renovare dolorem.” Mint ismételve írtam, nagyon kínos és fájdalmas rám nézve az Erdélyi Nunciusok ügyével [foglalkozni]¹⁰¹ Több hónap előtt megírtam magam a bevezetést. Ma a nyomdába adom. Megküldöm levonatát.¹⁰² De, mint jeleztem, komoly kétségeim vannak vajon az Okmánytár közzétehető-e? Ma kérek a nyomdából egy példányt és szakértők bírálatára bocsátom.¹⁰³

Szíves üdvözléttel

Fraknói Vilmos

⁹⁶ Veress megjegyzése: „Nem engedem!”

⁹⁷ Veress megjegyzése: „Nagyképű!! Cretin!”

⁹⁸ Veress megjegyzése: „Küldje vissza munkámat!”

⁹⁹ Veress megjegyzése: „Arcátlan csuhás!”

¹⁰⁰ Veress megjegyzése: „Visszaküldtem változatlanul. 1909 jan. 16.”

¹⁰¹ Veress megjegyzése: „Persze, mivel ki kell fizetnie a kötet nyomdászamláját!”

¹⁰² Veress megjegyzése: „Megjött végre: 1909 jan. 9-én, de oly gyatra tákolmány, hogy szégyellnék olyat írni s csak is kénytelenségből fogadtam el, hogy munkám végre megjelenthetnék!”

¹⁰³ Veress megjegyzése: „Ugyan, ugyan! S talál-e olyat, aki rossznak mondaná, mikor 1906-ban maga dicsérte legjobban!?”

17.

*Budapest, 1909. május 27.**Fraknói Vilmos Veress Endréhez*(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 45^r – *m.p. orig.*)

Tisztelt Tanár úr!

Végre készen állnak az E.K.I.¹⁰⁴ Intézkedem, hogy egy példány mielőbb Tisztelt Tanár úrnak küldessék. Ezen kívül a tulajdonlapon levő utalvánnyal még kilenc példányt rendelkezésére bocsátok.

Kiváló tisztelettel¹⁰⁵

Fraknói Vilmos

18.

*Budapest, 1912. február 22.**Fraknói Vilmos Veress Endréhez*(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 49^r – *m.p. orig.*)

Tisztelt Tanár úr!

Van szerencsém a Fontes II. kötetére előfizetni, és kérem, hogy az abból nyomtatott íveket nékem keresztközítés alatt megküldeni szíveskedjék. A Fontes alapján Szántó István életrajzát újból munkába vettem. Hirschler¹⁰⁶ úrhoz írt levelemben kifejezésre juttattam azt, hogy I. kötete és gyűjteménye mennyire imponálnak nékem. De engedje meg, hogy következőkre figyelmeztessen: et fratres Predicatores nem „prédikáló barátok”, hanem dominikánusok. Jezsuita-rend nem létezik, hanem Jézus-Társaság, Societas Jesu, Gesellschaft Jesu. Egyéb észrevételeimet is később teljes jóakarattal közölni fogom.

Szíves üdvözetek

Fraknói Vilmos

¹⁰⁴ A levelezés aktuális tárgyát képező MVH I/7. kötet Fraknói által ad hoc módon alkalmazott rövidítéséről lehet szó nem a pontos címmel („Erdélyországi pápai Követek Iratai”).

¹⁰⁵ Veress megjegyzése: „Nagy kegy, tekintve, hogy jóformán ingyen csináltam meg e vastag kötetet! Megjött a tíz példány: június 8.”

¹⁰⁶ Hirschler József (1874–1936) a kolozsvári Szent-Mihály templom plébánosa (1906), gyulafehérvári kanonok, pápai prelátus, művészettörténeti tárgyú írások szerzője. Róla lásd SAS PÉTER, *Egy reneszánsz lelkiületi főpap, dr. Hirschler József pápai prelátus*, Egyháztörténeti Szemle 7 (2006) 1. sz., 126–133.

19.

*Kolozsvár, 1912. április 21.**Veress Endre Fraknói Vilmoshoz*(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 51v–52v – cop.)¹⁰⁷

1912. április 21

Fraknói Vilmoshoz!

Méltóságos Uram!

Újabb, fejedelmi alapítványa alkalmából engedtessek meg hódoló elismerésemet kifejezmem nekem is, akinek szintén volt része és szerencséje Méltóságod irodalompártoló kegyes jóindulatát éreznem. Legyen szabad azonban egyúttal az alábbi bizalmas előterjesztést tennem, mely nemcsak tárgyánál fogva kapcsolódik természetszerűleg Méltóságod fennkölt elhatározásához, hanem tán azért is, mivel vele egyidejűleg vált úgyszólván közérdekűvé és kíván valamegyes megoldást.

Nagyarányú vállalatom sorsát bátorkodom teljes őszinteséggel és bizalommal Méltóságodnak feltárni, minthogy egész váratlanul vált kétségesse, hamarabb, mint aggodva vártam és kíváncsi lett volna. Nagyérdemű Mecénásom t.i. ezelőtt három nappal fizette ki az Athenaeumnak az I. kötet közel 2700 koronás nyomdai számláját, de egyszersmind azt a nem remélt kijelentését közölte velem, hogy ezen túl (s már csak jövő esztendőől kezdve) csupán évi ezer koronával képes támogatni, mivel az általa alapított Marianum-iskola építkezése többre került, mint számította s így minden jövedelmét felemészti. Fájó szívvel vettem tudomásul a szomorú hírt, mely annyival leverőbb, mivel II. kötetemet – az ő tudtával és jóváhagyásával – már e tavaszra hirdetem s immár fel is van belőle 1584 végéig mintegy négy ív szedve! Kötetem tehát nem jelenhetik meg a hirdetett időre, aminek hátránya és következménye az is, hogy a közönségben meginog a vállalat iránti bizalom, hiszen – szomorú irodalmi viszonyaink közepette – ekként már csak három évenként jelenhetik meg egy-egy kötete, dacára annak, hogy magam minden tiszteletdíj nélkül vállalkoztam kiadására, a mit különben e drága világban sokáig nem tudnék folytatni.

Így állván a Fontes leplezetlen helyzete megszüntettem egyelőre kéziratom továbbszedetését, amíg valahonnan valamelyes anyagi támogatást nem kaphatok munkámhoz, melynek fontosságát úgy az irodalom, mint számos kitűnő-

¹⁰⁷ Gépelt, aláírt másolat.

sége elismerte. De mivel ez a II. és a következő III. kötetem telve van Szántó István kiadatlan leveleivel s váradi apostoli működésére vonatkozó adatokkal, tapasztalt nagylelkűségébe vetett őszinte bizalommal fordulok Méltóságodhoz, abban a meggyőződésben, hogy merészségemet nem ítéli el, mert arra csak is az a tudományos vágy hajtott, hogy ez a nem remélt gazdag egyháztörténelmi anyag mielőbb napvilágot lásson – egy újabb Mecénás támogatásával. Az a kérésem tehát Méltóságodhoz, kegyeskedjék e körülbelül 25 íves kötet nyomdai költségét elvállalni, a mi keretszámban 3000 korona, hogy pedig teljesen ingyen ne dolgozzam nekem is ezer korona tiszteletdíjat, vagyis összesen 4000 k. adni, mely esetben a kötetet szeptember 1-ére elkészíteném, még pedig úgy, hogy indexet is csatolok hozzá, mely az I. kötet anyagát is felöleli s a kötet címlapján természetesen ezt [!] lenne: sumptibus Guillelmi Fraknoi hogy vállalatomban is örök időre hirdesse páratlan nemes áldozatkészségét! Méltóságod e kegyes áldozata nemcsak az általános történettudományt, de elsősorban annak az egyházmegyének a történetét szolgálná, amelyhez tartozik; eltekintve attól, hogy teljesen fennkölt elhatározásához hasonló célt támogatna sokkal rövidebb idő alatt, mint azt Méltóságod a Szent-István-Társulatnál tett nagyszerű alapítványától remélhetné! Viszont e kegyes pártfogása nélkül vállalatom elsenyved, mert magam nagy költségével kiadott s mára megjelent csatolt két prospektusától sem remélek túl sokat, habár minden időmet monumentális kiadványom fejlesztésére fordítom s oly erőt és munkakedvet érzek, hogy kellő anyagi támogatással évente két kötetet tudnék kiadni óriási másolatgyűjteményemből, mely így a tudomány nagy kárára ismeretlenül hever levéltári szekrényekben, holott az lenne rendeltetése, hogy mielőbb közkinccsé váljék és új hajtásaival megtermékenyítse minden felé – Európa szerte – a történetírást.

Magamat és vállalatomat ismételten Méltóságod kegyes jóindulatába ajánlva, vagyok mély tisztelettel, készséges híve és szolgálója.

Veress Endre

20.

Budapest, 1912. április 25.

Fraknói Vilmos Veress Endréhez

(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 54^r – *m.p. orig.*)

Tisztelt Tanár úr!

A Possevino Transilvaniajának¹⁰⁸ kiadására vonatkozó közlése nagyon megragadott. Hacsak lehetséges, közre fogok abban működni, illetőleg módot fogok keresni, hogy a költséget fedezzem. Mert másnak áldozatkészségére apellálni hiú kísérlet volna. E napokban hosszabb tengeri útra indulok. Talán a nyár folyamán Budapesten vagy a Balaton partján találkozhatnánk. Mindenesetre kérem, a nyári szüenidőre vigye magával a Fontes II és III. kötetének úgy szintén Possevino kéziratát.

Szíves üdvözet

Fraknói Vilmos

21.

Budapest, 1913. április 23.

Márki Sándor¹⁰⁹ Veress Endrének

(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/1008, fol. 90^r – *m.p. orig.*)

Kedves Barátom!

Lóvá tett bennünket a tekintetes Akadémia. Ma, kedden csak 19 igen és 28 nem szavazatot kaptál. Bécs, a levéltár és a múzeum kitett magáért – ellenedben s ellened is lesznek mindig. No, de Éber¹¹⁰ is elhasalt (26 igen, 21 nem) és csak gr. Teleki Pál¹¹¹ jött be (36 igen 13 nem). Feleségem családodat ma d.u. jó egészségben találtam. Rossz kortesed, de igaz barátod

Márki Sándor

NB. Lajcsi tüntetőleg nem szavazott se rád, se ellened.

¹⁰⁸ ANTONIO POSSEVINO, *Transilvania* (1584) (Fontes Rerum Transylvanicarum 3), per cura del Andrea Veress, Budapest 1913.

¹⁰⁹ Márki Sándor (1853–1925) történész, egyetemi tanár, az MTA tagja.

¹¹⁰ Éber László (1886–1935) műfordító, művészettörténész, az MTA tagja, Forster munkatársa.

¹¹¹ Teleki Pál gróf (1879–1941) földrajztudós, külügyminiszter (1920), vallás- és közoktatásügyi miniszter (1938–1939), miniszterelnök (1920–1921, 1939–1941), az MTA tagja.

22.

Bécs, 1916. november 11.

Fraknói Vilmos Veress Endréhez

(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/46o, fol. 57v – m.p. orig.)

Tisztelt Tanár úr!

Több hónap előtt megírtam, hogy a főfelügyelői állásról lemondtam, és hogy Mihalik¹¹² úrhoz méltóztassék fordulni.¹¹³ Azóta őfelségétől a felmentést rég megkaptam. Csodálkozom, hogy erről tudomása nincs. Én tehát sajnós az ügyben semmit nem tehetek.

Szíves üdvözet

Fraknói Vilmos

23.

Bécs, 1916. december 5.

Fraknói Vilmos Veress Endréhez

(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/46o, fol. 58v – m.p. orig.)

Felesleges lett volna ide fáradnia. Becses leveléből meggyőződtem róla, hogy a kötet tartalma nagy értékű lesz és közrebocsátása kívánatos. Ennek következtében kérem a költségvetés megküldését. Mivel pedig én a Szent István Társulat irányában erkölcsi kötelezettséggel vagyok lekötve, ezen kötetnek a Stefaneum nyomdában nyomtatását kell kérnem. (Nem lévén itt kiadványainak első kötetei nem tudom biztosan, hol nyomatta azokat.)

Szíves üdvözet

Fraknói Vilmos

¹¹² Mihalik József (1860–1925) művészettörténész, muzeológus, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének főfelügyelője (1916).

¹¹³ Veress megjegyzése: „Nem kaptam meg s az egész csak kibeszélés, miként ígérte sem vettem komolyan, ismerte kétszínűségét. Veress.”

24.

Bécs, 1918. január 16.

Veress Endre Fraknói Vilmoshoz

(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 60r–61r – *cop.*)¹¹⁴

Méltóságos Uram!

Megtisztelő szíves felszólítására készséggel állok rendelkezésére: csakhogy a moldvai magyarság oklevéltárát már javában szedik, a Monumenta Vaticana újabb kötetének kiadása pedig akkora összeget kíván, mellyel épp két kötetét lehetne kiadni a Fonteseknek! Személyesen tárgyaltam ma a Franklin-Társulat igazgatójával, akitől a mellékelt árajánlatot kaptam. E szerint egy ív kerülne 700 koronába s mivel kéziratom anyaga 20 ívnyi, kerülne az egész 14000 K. A kötet korrektúrája 10 o/o számítással 1400 K. és borítéka 100 K-ba, vagyis a teljes kötet 15500 koronába. Megjegyzem azonban, hogy a nyomda csupán Méltóságod iránti udvariasságból mellőzte annak megemlítését, hogy papirosa nincsen, mivel pedig magam jól ismerem a helyi papírraktárakat s tudom, mily nagy a papírhány, meg vagyok győződve, hogy papírost még fél esztendő alatt sem lesz képes beszerezni, miután egyáltalán nincs honnan, újat meg egyáltalán nem gyártanak.

Ezzel szemben csatolom a Kertész-nyomda árajánlatát, mely szerint egy ívet 180 K-ért hajlandó felszedni. Kerülne tehát 20 ív (320 lap) á 180 – 3600 K, 1 ív előszó 180 K, 2 ív index petitből szedve 560 K. Korrektúra 10 o/o 400 K., papirosa 2700 K, borítéka 60 K, tehát az egész kötet 7500 koronába, vagyis felénél kevesebbe, mint a Franklinnál nyomtatva. De ez csak úgy, hogy Méltóságod egy hét alatt határoz, miután a papírost tovább számonra nem tartják fenn s a nyomda is más munkába fog, ha 1-én nem adom a kéziratot.

Miután már most az a fő, hogy ez a gazdag anyag mielőbb napvilágot lásson, méltóztassék határozni, hogy választ adhassak a nyomdának, mely a nagyok mellett egyetlen mozgóbetűszedőgéppel (monotype) felszerelt s hogy mennyire jutányos, az első pillanatra szembetűnő, amellet, hogy gyönyörűen dolgozik.

Aktuális érdekességű új kötetem címe lenne: Lengyelországi pápai és más követek jelentései erdélyi és magyarországi ügyekről (1576–1609) s miután 3-4 hónap alatt megjelenhetne, az addigra megszületendő lengyel királyság felavató ünnepségének egyik emléke lehetne, amivel mi is hódolnánk a sokat szen-

¹¹⁴ Gépelt, aláírt másolat.

vedett lengyel testvéreknek: oly ismeretlen történeti anyagot nyújtván nekik, mely ma hozzáférhetetlen.

Kötetem az alábbi nunciusok jelentéseit tartalmazza: Torcello, Laureo, Guarino, Caligari, Bolognetti, Buoi, Lonigo, Aldobrandini Hyppolit, Malaspina, Caetani és Rangone. Továbbá felöleli a fentiek kiegészítéséül Geraldini modenai, Possevino, Massimo Milanese, Bianchetto és Vannozi jelentéseit oly változatos és értékes tartalommal, mely rendkívüli módon gazdagítaná eddigi tudásunkat.

Oly lelkesedéssel és rajongással gondolnám e kötet kiadását is, hogy (dacára a nehéz megélhetési viszonyoknak) még honoráriumáról is lemondanék, csak mielőbb nyomathassuk és elvégre, ha a Hercegprímás és néhai benső barátja, Hornig bíboros úr kötetei mellett jelenhetik meg Méltóságod neve alatt, a Fonteseknek immár X. köteteként, azt hiszem, készséggel vállalhatja Méltóságod is azok sorában, akik vállalatomat eddig pártolásra érdemesnek tartották!

Mély tisztelettel Méltóságod készséges híve, szolgája

Veress Endre¹¹⁵

25.

H.n., 1918. január 18.

Fraknói Vilmos Veress Endréhez

(MNL-OL Veress E. [P 1569], 5/460, fol. 64v – *m.p. orig.*)

Tisztelt Nagyságos uram!

Sajnálattal mondom le tervemről. A Monum. Vatic. alapjának maradványát azonban csak az eddigi sorozat folytatására használhatnám föl.

A Báthory-kötetet gyönyörűséggel néztem át. Meglepő érdekes a tartalma valóban. E napokban visszaküldtem. A latin címlapon a főcím mellőzését (hibás latinítás miatt) kérem. Elég egy cím, az is így kerüljön nyomdába: „Rationes curiae Stephani Bathory regni Poloniae Hungariae et Transilvaniae historiam illustrantes.”

Szívélyes üdvözléssel

Fraknói Vilmos

KRUPPA TAMÁS

¹¹⁵ Kertész József árajánlata mellékletben szerepel.